

98

OOSTEIND

700

1308 - 2008

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Geschiedenis van Oosteind door A. Minjon	3
Oosteind, Onderdeel van het grote geheel	19
Landschap, Ontginning, Bewoning	28
Veldnamen op Oosteind	34
Boerderijen in Oosteind	49
Geveltekens en Symbolen in Oosteind	52
Boerderijen	54
Hoofdonderwijzers in Oosteind	67
Zuider Stoomtram in Oosteind	85
Suikerfabricage	95
De Elektrische Smalspoorweg	99
De Haven aan de Groenendijk	102
Leerlooierijen	108
Molenaars in Oosteind	114
Geschiedenis van de Melkfabriek	119
Het Slachthuis op Oosteind	123
Kerkelijk- en Sociaal Leven	126
Van Mobilisatie tot Bevrijding	130
Belevenissen rond de Bevrijding	133
Alle Ellende nog niet voorbij	136
Winkeltjes / Detailhandel	138
Oosteindse Eeuwlingen	167
Bodemvondsten aan de Groenendijk	170
Ode aan Oosteind	180

700 Jaar Oosteind.

Voorwoord

Op de Oosteindse website is de akte te raadplegen, waarin Oosteind voor het eerst wordt genoemd. Een akte uit het Archief van de Abdij Tongerlo, waarin afspraken staan over het gebruik van een perceel grond "gelegen in Ulendonck op een plaats genaamd Haenlare". De akte stamt uit 1308 en is het eerste schriftelijke bewijs van het bestaan van het latere Oosteind. Overigens mag niet worden uitgesloten dat Oosteind nog ouder is; het is immers het eerste *schriftelijke* bewijs.

In 700 jaar is veel veranderd. Ulendonck heet tegenwoordig Oosteind, met uitzondering van vier dagen in het jaar. De Ulendoncksestraat heet alweer sinds 1852 Provincialeweg. En Oosterhout, dat in 1490 nog maar 553 bewoonde huizen telde, is in de loop van de eeuwen steeds dichterbij gekomen.

Ook de toekomst zal Oosteind ongetwijfeld nog verandering brengen. Verandering, die niet door iedereen even enthousiast zal worden ontvangen. En dat is logisch. Maar daar zullen we samen best uit gaan komen.

Wat de toekomst precies zal brengen, zal nog moeten blijken. Wat vaststaat is de geschiedenis van 700 jaar Oosteind. Een geschiedenis, die in dit boek wordt belicht. Ik wens iedereen veel leesplezier!

Helmi Huijbregts-Schiedon,
burgemeester.

De geschiedenis van Oosteind opgetekend door Arnold Minjon.

A.Minjon en hr vd. Brandt

Meester Minjon heeft vooral na zijn pensionering, in 1962, heel veel archief onderzoek gedaan en daarvan aantekeningen gemaakt. Hieronder volgen er daarvan een aantal in chronologische volgorde.

Uit het verleden van Oosteind in de middeleeuwen.

Hieronder de eerste vermelding van Ulendonc, waaruit wij hebben afgeleid dat Oosteind minstens 700 jaar bestaat.

1308: 26 augustus. De schepenen van Breda oorkonden, dat ten overstaan van hen, Stephanus, genaamd van Waalwijk, heeft verklaard, van de abdij v. Tongerlo in erfpacht te hebben genomen 12 bunder nieuw weiland te Haenlare onder Ulendonc, tegen een cijns, jaarlijks te betalen in de hof Nieuwland te Alphen.

1330: Verlegging van de sluis van Ulendonc Aantekeningen in een oud document, dat graaf

Willem III van Holland o.m. heeft verklaard, dat de verlegging van de sluis van Ulendonc van de heerlijkheid Oosterhout naar het graafschap Holland, de rechten die Willem van Duvenvoorde (sedert 1324 bezitter van het huis ten Strijen en sedert 1325 heer van Oosterhout) daarop heeft niet kan verkorten.

19 juli: "Voorts als van der speyen, die nu cortz gelegd is binnen onsen lande tot Ulendonc, die voormaels lach binnen Heer Willems gerecht van Oosterhout en die men daar niet weder leggen en mocht mits gebrec van water, want daer gewielt en verdiept was, doedie ander speye daerute vloech, dat dese speye daer leit in allen rechte, of si lage in Heer Willems gerecht. Gegeven tot te Sente Gheerdenberge, de Donderdaechs na Sente Margrietendach 1330".

De grens tussen Holland en Brabant liep vroeger dwars door het Huis ten Strijen (nu Slotbosse toren) en de tegenwoordige Willemspolder, langs de Oorden, de tegenwoordige nieuwe wegen dan meer zuidelijk, zodat de Groenendijk en 's Gravenmoer bij het graafschap Holland hoorden en de grens gedeeltelijk liep langs de Oude Donge. We mogen niet vergeten, dat de toestand voor 1421 hemelsbreed verschilde van die van daarna. In dat jaar is door een geweldige overstroming, de St. Elisabethsvloed, het Hollandsdiep en de Biesbosch ontstaan.

Ten noorden van Geertruidenberg was voor die tijd alles land, doorsneden met rivieren, waaronder de Donge, die naar de Oude Maas liep. Die catastrofe verzwolg tientallen dorpen en veroorzaakte de verdrinkingsdood van duizenden bewoners. Uit de tijd voor de ramp stamt nog een vermeldenswaardig document over een:

Watergang van de Donge tot de Oude Maas

1335: 21 juli. Graaf Willem III van Holland oorkondt, dat hij de ingezetenen van de vierscharen Oosterhout en Dongen het recht heeft verkocht, om een vrije watergang te graven door zijn gebied van de Donge tot de Oude Maas. Dit document, berustend in het archief van de Nassau Domeinraad 1, is ongeveer in de volgende bewoordingen gesteld:

"Willem, Graaf van Henegouwen, van Holland en Heer van Friesland, maken bekend aan alle luiden, dat wij hebben verkocht voor ons en onze nakomelingen, al degenen die woonachtig zijn of zullen wonen of geërfd zijn in het gerecht van Oosterhout en Dongen, een vrije watergang te leiden van de Donge door ons land tot in de Oude Maas. Zij zullen deze watergang voor altijd vrij mogen gebruiken". Aan die oorkonde hingen de zegels van Graaf Willem van Holland, van zijn broer Jan v. Henegouwen, Heer van Beaumont, en zijn zoon Willem van Henegouwen, graaf van Zeeland.

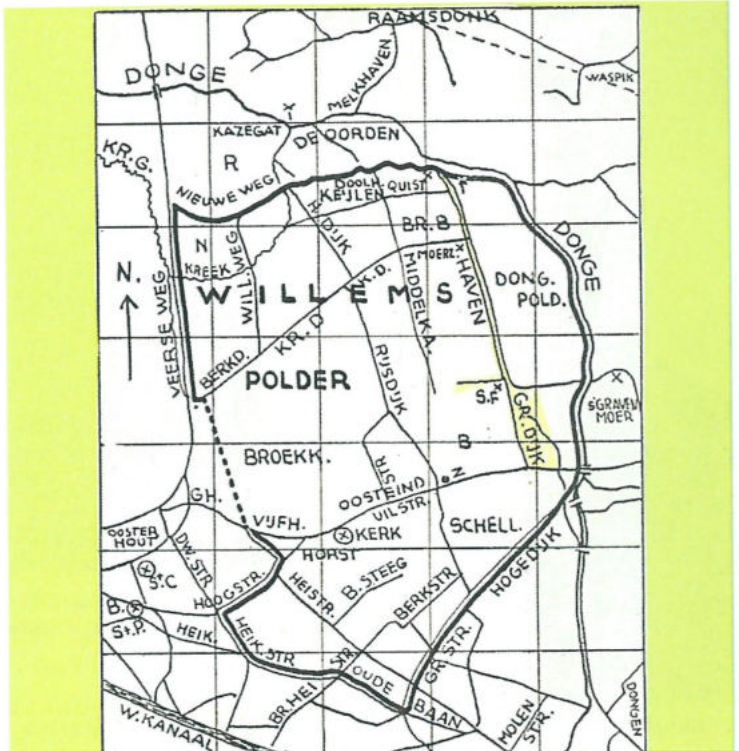
1357: In een oorkonde van de schepenen van Oosterhout in verband met het Karthuizer klooster te Geertruidenberg (Sandoel) worden 4 bunder beemden genoemd, liggende te Craenschot.

1383: Enige personen uit het land van Breda leggen een verklaring af omtrent de grenzen, eertijds vastgesteld tussen de Heerlijkheid Breda en het Graafschap Holland. Van de acht getuigenissen luidt het zevende: *"eveneens getuigde Jan Gerritszoon van Vrachel onder eed, dat hij indertijd had meegemaakt, dat er vergaderd werd in de boomgaard van Haey*

op den Hout, waar aanwezig waren: Roelof Pipenpoey, drossaerd en andere "goede luiden" uit Brabant en velen uit het Graafschap Holland, die daar de grenzen vaststelden tussen Holland en Brabant, beginnende bij de brug te Ulendonc bij 's Gravenmoer, halverwege langs de Donge tot de Batenbrug en vandaar recht op Zwaluwstert en Haseldonc. En alles, wat zuidwaarts daarvan ligt, hoort bij Oosterhout en Breda, dus bij het Hertogdom Brabant.

Het gebeurde in die tijd meermalen, dat bij onzekerheid of geschillen over grenskwesties oudere en ter plaatse bekende personen onder ede moesten getuigen, hoe de toestand vroeger was. De bovengenoemde bijeenkomst op den Hout vond waarschijnlijk plaats in 1325. Ook in 1292 was men voor hetzelfde doel al samengekomen en had men bij die gelegenheid een koe gebraden en rondgedeeld aan de deelnemers en toeschouwers.

1335: In een stichtingsbrief van Willem v. Duvenvoorde voor het Kartuizerklooster te Geertruidenberg wordt genoemd Gheraed van Wieldrecht, eigenaar van land en broek,

Plattegrond parochie Oost-Eind 1952

tussen de poort van St. Geertruidenberg en Ulendonc. Daartoe behoorde ook het gedeelte achter in de Willemspolder, dat nu Rijsbroek wordt genoemd.

1664: Overstroming door overmatige regenval.

Schout en schepenen van Oosterhout doen een beroep op de landsregering om de bevolking tegemoet te komen in verband met de schade die is aangericht door een overstroming.

Aan de Edel Vermogende Heren de Raden van State der Verenigde Nederlanden. Geven in aller ootmoedig- en onderdanigheden te kennen, Schout, Schepenen en Regeerders, mitsgaders ingezetenen der vrije heerlijkheid van Oosterhout, Baronie van Breda, dat zij supplianten in de jaren 1664 en 1665 zeer geïnundeerd zijn geweest door het opperwater, dat er door de gestadige regen door Princen Vaart (Oude Oosterhoutse haven) en de Donga is afgekomen geweest, als daartegen het vloeewater opgestegen zijnde, zodat hun landerijen, zo zaai-, weide- als hooilanden deze twee jaren merendeels onder water hebben gestaan en zulks nauwelijks zoveel van die landerijen als de onkosten waardig hebben kunnen genieten, ook vele kwalijk de verpondingen (belastingen) alleen kunnen opbrengen. Behalve dat deze Vrijheid Oosterhout op de 5^e december 1665 mede zodanig ongeluk is overkomen, dat door een extra-ordinaire springvloed haar zomerkaden en dijken zijn overgelopen, afgespoeld en beschadigd, alsmede vele verscheidene huizen ook hun hooi, stro, turf en andere levensmiddelen te niet gegaan en bedorven zijn, maar bovendien door het bedorven voeder hun beesten en paarden meestendeels ziek geworden zijn en in menigte gestorven, waarbij nog is gekomen de ongemene schade, die zij supplianten in het seizoen 1666 geleden hebben in hun granen door de buitengewone droogte, waardoor armoede en ondergang van vele ingezetenen der voornoemde Vrijheid sedert die tijd is bespeurd en ondervonden, die nog dagelijks toeneme evenals in 's Gravenmoer en Raamsdonk.

En omdat de Edel Grootmogende Heren, Staten van Holland aan verscheidene dorpen en plaatsen hierbij gelegen, o.a. 'Gravenmoer, Raamsdonk, Capelle en Waasbeeck (Waspik) over gelijk geleden schade remissie (kwietschelding van belasting) hebben gegeven voor de tijd van 5 jaren wegens hun verpondingen, ook aan de bewoners van Waalwijk, verzoeken de supplianten, die zo ruime schade hebben geleden, in alle ootmoedigheid aan hen ook een zodanige remissie der verpondingen te verlenen voor de tijd van 3 jaren.

*Dit doende, enz.
Oosterhout.*

De Schout en schepenen van

1711: In deze tijd was het kennelijk heel gebruikelijk, dat om "strategische redenen" land onder water werd gezet door diegene die het voor het zeggen had. Met de belangen van de boeren en andere bewoners werd kennelijk geen rekening gehouden. Want ook in dit jaar werd weer een request aan de Staten Generaal der Verenigde Nederlanden gestuurd.

Het lage land van Oosterhout, waaronder dus de Oosteindse polders, waren al in 1701 om strategische redenen onder water gezet, waardoor het land zo bedorven was, dat ze, na jaren onder water gestaan te hebben, bijna niets voortbrachten dan ruigte, kwaad riet, biezen en lissen. Daarbij hadden de eigenaars nog het ongeluk, dat na het ophouden van de inundatie vele landerijen, gelegen onder Raamsdonk, palende aan de noordzijde van het Oosterhoutse Broek en uitkomende aan de Donga, waren bezomerdijkt en bekaad, waardoor nog veroorzaakt werd, dat het water in de rivier hoger steeg en de meeste percelen in het Broek, zodanig onder water kwamen staan,

dat het kwaad gras, meest uit lissen en biezen bestaande (’t welk als de eigenaars het al hebben afgemaaid om te proberen er wat slecht hooi van te maken) door de vloed doorgaans, eer het droog gemaakt is, wegdreef of ging bederven. En als het bij zeer droge zomertijd met excessieve onkosten verzameld en gewonnen werd, dat hooi van zo’n slecht kaliber was, dat het niet alleen onbekwaam was om voor voedsel van paarden en vee te kunnen dienen, maar ook ongezond was en soms ziekte en sterfte veroorzaakte. Daarom werd er weer om remissie der verpondingen van de eigenaars in het Oosterhoutse Broek gevraagd voor de tijd van 4 jaren, te beginnen; 1 januari 1711, vorige jaren was die ook verleend.

Over veeziekten in de 18de eeuw

De Staten Generaal der Zeven Provinciën vaardigde in 1744 een plakkaat uit, waarin o.a. stond:

“Wij wensen, dat een bekwame remedie tegen deze ziekte van het rundvee uitgevonden wordt, waarvoor een premie van f1000.00 wordt beloofd aan degene, die een tot nog toe onbekende remedie zal weten uit te vinden, die proefondervindelijk goed zal worden bevonden.” (Het gaat hier waarschijnlijk om veepest, waardoor sommige boeren tot wel drie maal toe al hun vee verloren.)

Deze ziekte was zeer besmettelijk, waardoor een groot aantal ossen en koeien werden weggenomen. Vooral in de Oostenrijkse Nederlanden (België) heerste die ziekte en er moest voor gezorgd worden, dat geen koeien of ossen van daar werden ingevoerd. De sluiting der grenzen was toen dus al bekend, evenals de certificaten van herkomst. Vee dat zonder papieren over de grens kwam, moest worden gedood, verbrand en begraven en de personen die daarvoor verantwoordelijk waren konden zelfs aan den lijve worden gestraft, ook voor de invoer van huiden en smeer.

Dit plakkaat had niet het gewenste gevolg, zodat in 1750 nieuwe bepalingen kwamen. Tot groot nadeel van onze streek had de ziekte hier al jaren gewoed, omdat de boeren het meestal niet bekend maakten, dat ze besmet vee hadden en de kadavers stiekem in de schuur begroeven en er toch nog veel vee werd binnen gesmokkeld. Er werd nu f2000 boete ingesteld, een respectabel bedrag voor die tijd en kon dat niet betaald worden, dan volgde geseling en verbanning voor altijd.

Dat waren dus geen halve maatregelen! Het geneesmiddel waarvoor f1000.00 was uitgelooft, kwam niet. Mei 1769 werd opnieuw een plakkaat uitgevaardigd, zodat we daaruit kunnen zien, dat de ziekte nog steeds haar slachtoffers eiste. Pas in 1775 werd alles weer vrij gegeven, nadat de bepalingen al jaren tevoren waren verzacht. In de archieven van onze gemeente bevinden zich lijsten van de aan veepest gestorven dieren in de periode van 1744 tot 1755.

Een volledige lijst met namen staat in de 2^e jaargang van de Schakel. Voor den Horst, Groen- en Heistraat ging het totaal om 1700 dieren. Het was een slechte tijd voor de boeren, waarbij nog kwam de grote onveiligheid op het platte land en de oorlogen, die samen oorzaak waren van geldafpersing door wederzijdse partijen.

Over een conflict in de Willemspolder 1744

1744: Voordat in 1815 de nieuwe weg van Oosterhout naar Raamsdonkveer tot stand kwam (de zgn. Veerseweg), was de oude, daar liggende boerenweg de Regtendijk, die niet naar Raamsdonkveer leidde en geen verkeersweg was, maar eenvoudig een polderweg, die zeer veel onderhoud vergde en waaraan de boeren van Oosteind ook dikwijls hebben gewerkt.

De verbinding met het Veer was de aloude Willemsweg. Een akte in het Oosterhouts archief van april 1744, maakte melding van een geschil tussen het bestuur van de Vrijheid en Heerlijkheid Oosterhout en dat van de Willemspolder.

Dhr, Simon v. Son, Heer v. Raamsdonk, dijkgraaf van de Willemspolder, had op de Willemsweg op Oosterhouts grondgebied een draaiboom laten zetten, voorzien van krammen en ijzerwerk, om de weg te kunnen afsluiten. Die scheen er zeer lang geleden ook te hebben gestaan. Het Oosterhouts gemeente bestuur noemde dat onbehoorlijk en onwettig en verzocht die boom binnen de tijd van acht dagen weg te nemen. Anders zouden er andere maatregelen genomen worden. Dit werd aan de Heer v. Raamsdonk en het bestuur van de polder gemeld en ondertekend, door Simon de Vries, schout van Oosterhout en door de schepenen Wouter v. Gils, Joh. v/d Noot, Adr. Struyk, Daniël v. Broekhuysen en Joh. Zagius.

Toen aan dit verzoek geen gevolg werd gegeven is de draaiboom door een timmerman uit Oosterhout opgeruimd en in de toren van Oosterhout opgeborgen.

In 1745, zo vermeldt het resolutieboek van Oosterhout, stuurde Raamsdonk een request aan den "Ed. Raade en Leenhoven van Brabant en Landen van Overmaze", waarin o.m. stond; Sedert onheuglijke tijden is deze weg, die uitstrekt ten noorden van de 's Gravenmoerse Vaart onder Raamsdonk tot bij de Berkdijk onder Oosterhout afgesloten geweest, wat ook goed gevonden werd door het bestuur van Oosterhout. Volgens zijn oorsprong heeft die weg altijd gediend ten nutte en gebruik van de landerijen aan weerszijden, bekend onder de naam van het Rijsbroek. In het winterseizoen is de weg bijna onbruikbaar, omdat ze zo laag ligt. Ze is zeer kostbaar van onderhoud en werd daarom met een draaiboom afgesloten. De oude afsluiting was vergaan en weggeraakt, daarom werd een nieuwe besteld met het zelfde doel. Raamsdonk beweerde, het onbetwistbaar recht te hebben en het onbetwistbaar bezit van het beheer over deze weg. Buiten hun willen en weten had Oosterhout de boom verwijderd. Raamsdonk verzocht daarom Oosterhout te bevelen, de boom weer te stellen en eventuele kosten te betalen.

Oosterhout reageerde op deze eis, die 25 januari 1745 door deurwaarder C. Boelaars werd gesteld, met een schrijven aan "de Raade en Leenhoven van Brabant", etc. waarin stond:

- Dat de Willemsweg een publieke weg was tot aan het veer over de 's Gravenmoerse vaart en daarover weer verder gaat.
- *Dat zulks van mensenheugnis altijd, bijzonder in de zomer, een algemene passage van O'hout en zelfs van Breda naar Raamsdonk, Wasbeek (Waspik) en andere plaatsen van de Langstraat is geweest. Verder naar Heusden, 's Bosch en Gorcum, ook menigmaal gebruikt door postwagens van Breda op Utrecht. Evenmin als Raamsdonk betaalt O'hout lasten voor dat gedeelte van de Willemsweg, op Oosterhouts gebied gelegen, zodat Raamsdonk niet van eigendom kan spreken. Ze is van zeer groot nut voor onze ingezetenen om naar Raamsdonk te komen, anders moet er een grote zandige omweg genomen worden, van meer dan een uur.* Wat de oorsprong van de Willemsweg betreft, de weg is aangelegd ten tijde van het Karthuizerklooster. (Dit klooster, was gebouwd door Willem van Duvenvoorde in 1336 en in 1573 totaal verwoest door watergeuzen.) De naam Karthuizerpolder bij Sandoel herinnert er nog wel aan]. Raamsdonk beweert, dat het Rijsbroek gelegen is ter weerszijden van de Willemsweg, maar dat is niet juist, alleen te oosten van die weg ligt het Rijsbroek. De Willemsweg is sedert 1712, toen de Willemspolder met een kade is bedijkt geworden, niet meer afgesloten geweest. De passage is sinds die tijd nooit meer belet geworden. Het was dus een conflict tussen de requestanten: Dijkgraaf en gezworenen van de Willemsweg

gelegen onder Raamsdonk en Oosterhout aan de ene zijde en Schout en Schepenen van Oosterhout ter andere zijde.

De uitspraak van Den Haag kwam op 1 april 1745. De raad besliste, dat de draaiboom niet was geroofd, maar behoorlijk gemerkt en opgeborgen. Er kon niet van plundering worden gesproken, dus ook geen schadevergoeding worden gevraagd. Overigens mocht Raamsdonk, naar verkiezing, de draaiboom weer op zijn plaats zetten.

22 december 1745: Ondergetekenden, gerechtsvorsten der Vrijheid, Balthazar Nourlij, benevens de ondervorstes hebben op last van Schout en Schepenen van Oosterhout de draaiboom en de palen, die op 19 augustus 1744 werden verwijderd, weer op zijn oude plaats gezet. B. Noerney, Adr. Vermeer en "x" (Dit was het teken van de veldwachter Jan Wijnigers, die niet kon schrijven). Oosterhout moest de proceskosten betalen.

1744: Attestatie van Wilboirt Adams van den Veecken, gezworenen van de Willemsweg. Compareerde voor mij, Michaël van Tilborgh, openbaar notaris van Ed. Mog. Raden van Brabant in 's Gravenhage geadmiteerd, binnen de Vrijheid Oosterhout residerende en getuige W.A. v. d. Veecken, oud omtrent 88 jaar, wonende op het Oosteind, gewezen penningmeester van de zgn. Willemsweg, gelegen in de Willemspolder onder O'hout en Raamsdonk en nog tegenwoordig regerende gezworene van genoemde weg, heeft getuigd en verklaard aan Schout en Regenten van Oosterhout, dat sedert de tijd, dat de gehele Willemspolder is ingedijkt en bekaad, nooit een draaier, stekke of schutzel of afheining op de Willemsweg door Regenten of anderen is gezet, of heeft gestaan. Getuigen waren: Cornelis Jan Andriesen en Jacob Hendrik Cuyper, beiden wonende op het Oosteind.

1746-1748:

Gedurende de Oostenrijkse Successieoorlog (1741-'48) heeft het lage deel van Oosterhout, dus een groot deel van Oosteind, enkele jaren onder water gestaan. Daarvoor werd dan een kleine vergoeding toegekend als tegemoetkoming in de schade.

Over 1746: 73 bunders en 193 roeden, remissie f362.10

Over 1747: 1071 bunders en 172 roeden, remissie f4670.00

Over 1748: 1271 bunders en 172 roeden, remissie f 5540.10

In een document, aanwezig in het archief van Oosterhout, is er een lijst van hooi-, wei-, of zaailanden, die op hoog bevel zijn geïnundeerd geweest in de jaren 1746-1748.

De gezworen landmeter gaf andere cijfers dan de zo-even genoemde:

In 1746: 126 bunders Geschatte schade f5880.00

In 1747: 1446 bunders Geschatte schade f43380.00

In 1748: 1640 bunders Geschatte schade f49390.00

Bovendien werd erop gewezen, dat genoemde landerijen zodanig bedorven waren, door de langdurige inundatie, dat ze in geen 4 jaren hetzelfde opbrachten als voorheen. De eigenaars waren genoodzaakt grote reparaties te doen en het zuiveren van riet, lissen en biezen. De schade in de jaren 1749-1751 bedroeg matig geschat f15.00 't bunder = f74070.00.

Dat maakt samen met het vorige f172720.00. De eigenaars kregen een remissie van f36750 (zie boven), zodat de schade bedroeg: f135970.00

Bij deze schade kwam nog de zware inkwartiering van Duitse, Engelse, Schotse en Hessische troepen, die verzorgd en gelogeerd moesten worden. Voor de paarden hooi, haver en stro. Tijdens het kampement in de hei richtten de militairen veel schade aan de veldvruchten, huizen en schuren, maar vnl. door het afhakken van bomen en houtgewassen, geschat op f26.000.00. Bovendien hebben de regenten moeten leveren

aan de wachten der Heren Generaals en andere hoge officieren. Ook grote kosten voor kookhuizen voor de hospitalen, vuur, licht, turf en hout, karren en paarden. Daarbij kwam nog de zeer gevreesde ziekte van het vee.

Een aanbesteding in de Willemspolder

1801: 28 april vond deze plaats in het veld in het bijzijn van de schepenen Jan P. Willems en Seb. Boenders.

1^e Van het afheinsel van de Zuidewijn tot waar de witte paal op de kade heeft gestaan en waar tegenover nu kerfjes op een wilgenboom gesneden zijn. Gaten in de weg aanvullen, de gehele weg aan de kade aankleden op de hoogte van het kruispunt, 20 voeten in de breedte. Het ging dus over het opmaken van de weg. Aannemer Ad. Vermeulen voor f14.00 . Borgen Pr. Emmen en Fl. Akkermans.

2^e Beginnende bij bovengenoemde wilgenboom tot aan de zuidkant van de heul aan de Reep.

Aannemer J. Simons voor f7.00 . Borgen A. v. Gool en Pr. V. Opstal.

3^e Van de heul aan de Reep en langs de gehele Reep tot aan de brug aan de westzijde; Geen aannemer vermeldt.

4^e Van deze brug aan de Middelka tot aan het sluisje aan het einde van de Rijdsdijk.

Aannemer Willem v. Gils voor f16.00 . Borgen Adam Baks en Frans Mook.

5^e Van dit houten sluisje, waar 3 palen moeten worden gezet, tot de westkant van de Scheisloot bij het nationaal domeinland. Aannemer Corn. Driessen voor f13.00. Borgen P. v. Opstal en Jac. Vermeulen.

6^e Van de Scheisloot tot het midden van de Willemsweg. Aannemer Jan Loonen voor f20.00 . Borgen Ding. Loonen en Corn. Eelands.

7^e Van de Willemsweg en middelsloot va het armensland aan de zuidzijde tot het sluisje, einde watersloot. Aann. W.v. Gils voor f20.00 . Borgen als voor.

8^e Van het sluisje tot de waterschutting tegen hey land van Gijsb. Ploegmans wed. . Aann. W.v. Gils. Borgen als voor.

9^e Van genoemde waterschutting tot de sloot tussen de wei van Ger. In 't Groen en Hendrik Loonen. Aann. Jan Nolle voor f24.00 .

10^e Van genoemde sloot tot Jan v/d Avoirds huis. Aann. Ad. V. Gool voor f18.00 . Borgen G. Vermeulen en Jan v. Gool.

11^e Van de sluis bij het huis van Jan v/d Avoird tot bij de schutskooi.

Het gaat dus over de weg, die dwars door de Willemspolder loopt met nog een stukje aan de Regtendijk, de tegenwoordige Veerse weg, die pas in 1815 is klaar gekomen.

Den Hout en Oosteind

Iedereen kent het gezegde: "Den Hout moet Den Hout blijven", maar slechts weinigen zullen weten, dat dit principe bij de Houtenaars in het begin der vorige eeuw reeds zoveel invloed had op de mentaliteit van de bewoners van dit kerkdorp, dat ze tot tweemaal toe ernstige pogingen hebben aangewend om geheel zelfstandig te worden en zich dus definitief af te scheiden van de rest van Oosterhout.

1809:

We leven nog in de Franse tijd (1795-1813) onder het bestuur van koning Lodewijk Napoleon (1806-1810), die in dit jaar Oosterhout tot stad verhief.

Aan deze koning stuurden bewoners van Den Hout, o.a. Gijsbert Janse van Leysen, Gijsbert Gzn. Van Leysen en Pieter Adriaan Goverde een request namens ingezetenen en landeigenaars aldaar en omliggende gehuchten van Stuyvezand, Ter Aalst,

Steehoven en Vrachelen, teneinde het Z.M. zou behagen het gehucht Den Hout met de genoemde 4 buurtschappen van de stad Oosterhout af te zonderen en tot een gemeente op te richten, mitsgaders een zodanig gemeente bestuur aan te stellen, als Z.M. zou gelieven goed te vinden.

De burgemeester van Oosterhout, S Boenders, protesteerde daar natuurlijk heftig tegen. Hij schreef o.a. dat O'hout een aanzienlijke gemeente was en door die afscheiding bijna tot niet zou raken en zeer zou vervallen. Alleen Den Hout zou meerdere voorspoed bekomen ten koste van de rest van O'hout. Hij meldde dat de meeste bewoners van Den Hout bouwlieden (boeren) waren, behalve enkele winkeliers, die allen bijdroegen in de verpondingen en andere belastingen. Zouden zij apart worden, dan zou de belasting, die nu 2 stuivers per gulden bedroeg, oplopen tot 12 à 13 st., want de gewone gemeente uitgiften zouden niet verminderen. Om dezelfde redenen zou het Oost-kwartier (Oosteind) zich ook wel kunnen afscheiden, zo meende burgemeester Boenders. Hij schreef ook nog, dat de requestanten ± 90 in getal waren, wat een zeer klein deel was van het aantal inwoners en dat het belang van O'hout vorderde, dat het verzoek van Den Hout en omliggende gehuchten werd afgewezen. Dat gebeurde.

1817: Diefstal in de Groenstraat (9 mei)

Elisabeth Loonen, huisvrouw van Jan Kloon, woonachtig op de hoek van de Groenstraat, verklaarde, dat zij de vorige dag in de kast, waarvan sedert geruime tijd de sleutel was vermist en het slot onbruikbaar was, aan geld had vermist een 28-stuk, 8 sesthalven en een schelling, een gouden schuif, slot, hart en ring, 5 bonte katoenen doeken, benevens een paar broekgespen van haar man, die in een vest gestoken waren; dat zij vervolgens in een kast was gaan zien, waarvan de sleutel in de bedstee hing en daaruit vermist werd een gouden ring en twee bonte doeken; van het spinneke waren verdwenen een paar zilveren schoengespens en uit de broek van haar vader, die in de bedstee hing (de broek, niet de vader natuurlijk) een zesthalven en 18 duiten; dat deze diefstal vermoedelijk gepleegd was in de namiddag van de 7^e mei, toen er zich niemand in huis bevond. Dat de dader vermoedelijk door het stalvenster was binnen gekomen, want het klampje was enigszins los, en wel op het moment, dat haar tante Petronella Kloon, die bij haar inwoont, de koe naar den dries was gaan brengen. Burgemeester Hallungius is ter inspectie naar bovengenoemde woning gegaan van Jan Kloon en heeft bevonden, dat het stalvenster, waarvan de grendel aan de bovenste klamp zeer nabij de bovenste drempel is, door middel van een of ander plat instrument kan open gedaan worden. Na voorlezing van het geschreven verbaal aan Elisabeth Loonen, moest zij onder ede bevestigen, dat het de waarheid was en ondertekenen. Zij verklaarde niet te kunnen schrijven en tekende op de gebruikelijke manier met een kruisje.

Diefstal in de Heystraat (11 mei)

Adriaan Jacobus de Leeuw, bouwman, inwonende bij zijn vader in de Heystraat verklaarde; *Dat hij donderdag 8 mei 's morgens om half 9, op de zolder komende om een zak graan op te laden, gezien had, dat er in het rieten scherm, dat de zolder van de stal afscheidt, een gat was ter hoogte van vijf en etr breedte van drie voet. Dat zulks ook opgemerkt werd door zijn moeder Cornelia Trommelen, die dacht, dat het scherm door oudheid was ingevallen en geen vermoeden van dieverij had, maar er werden vermist: een paar zilveren broekgespen, een witte katoenen doek met paardebloemen uit de kast van de keuken, die openstond, een blauwe lakense pantalon, een paar zilveren schoengespens en een half zijden en katoenen halsdoek uit een ongesloten kistje, op opperkamer staande. Dat de diefstal moest gepleegd zijn in de namiddag van de 7^e mei*

(evenals de vorige), toen er zich niemand in huis bevond, terwijl Adriaan de Leeuw bezig was met mest op de akker brengen. Dat niemand enig vermoeden had, wie de diefstal kon hebben gepleegd. Adriaan kon wel schrijven en heeft het geschreven proces ondertekend naast de handtekening van de presidentburgemeester J. Hallungius. Waarschijnlijk hadden deze beide diefstallen dezelfde dader, omdat ze allebei op 7 mei in de namiddag werden gepleegd en de afstand tussen de boerenwoningen gering was.

1820 Proces van een vechtpartij (3 januari)

Johannes Krols, oud 20 jaar, bouwman, wonende in de berkenstraat verklaart aan Jan Simon Hallungius, president burgemeester der stad Oosterhout: *Dat hij in namiddag van 1 januari, ter hoogte van de weduwe Anthony Tempelaars in het zogenaamde Heidehuisje, met Pieter Scheerders, bouwman, wonende in de Heystraat, enig geschil gekregen heeft over Adriana de Leeuw, woonachtig in de Heystraat bij haar vader Jacobus de Leeuw. Dat hij zich omtrent 5 uur naar huis wilde begeven en Pieter Scheerders ook de deur is uitgegaan, vergezeld van Adriana en hij Pieter hoorde zeggen: 'Gij zult met hem liever gaan dan met mij, maar dat zal niet zo zijn; gij zult alleen naar huis gaan'. Dat Scheerders toen naar hem toe gekomen is en hem 8 à 10 slagen met de vuist gegeven heeft, zeggende, dat hij, Krols, met hem naar het Heihuisje terug moest en het meisje alleen moest laten gaan, wat Krols gedaan heeft, zonder zich enigszins tegen deze mishandeling verzet te hebben. Dat van het voorgevallene getuigen geweest zijn Jan v. Dongen, bouwman, wonende bij Gerard Heykant in de Rul en Anthonie Korenman bouwman, wonende bij Cornelis Kerremans in de Ridderstraat, met wie hij weer in de herberg ging, waarna er niets meer gebeurt was. (Ter verduidelijking wil ik even vermelden, dat in 1815 een nieuw gemeentebestuur in Oosterhout kwam, bestaande uit 15 raadsleden, waaronder 3 burgemeesters, die om de beurt presidentburgemeester waren. Dit duurde tot 1824, waarna er maar 1 burgemeester was)*

Processen:

1825: Clandestiene slacht

31 december. Willem Klein, commies 1^e klas en Jan van der Sloot, commies 4^e klas, beiden gestationeerd te Oosterhout, zijn bij hun surveillance gekomen J. Kloon, bouwman in de Groenstraat, waar de huisvrouw zei, dat haar man afwezig was. Zij vonden op een ladder hangen een geslacht varken, waarvan het impost biljet (plaatselijke belasting, die veelal naar draagkracht geheven werd. "Pro Deo", dan werd dit kwijtgescholden) in de morgen van die dag ten kantore van de ontvanger van de directe belastingen en accijnzen was afgehaald. Er werd vermoed, dat er een tweede varken door Kloon die dag was geslacht zonder vergunning en na onderzoek ontdekte men in de kelder op takkenbossen liggend een geslacht varken, waarvan de achterhammen en de kop afgesneden waren, de ruggestreng in zijn geheel eruit genomen en de twee zijden met de voorhammen aanwezig waren. Het werd in beslag genomen en de zoon van Jacobus Sprangers zou het naar het kantoor in Oosterhout vervoeren. Dat werd echter op alle mogelijke manieren verhinderd: de voerman met het paard waren verdwenen, terwijl zich op de werf onderscheidene personen hadden geposteerd. De commiezen vroegen om licht, wat de vrouw weigerde, zeggende, dat de lamp van de burens was. Één der commiezen ging toen naar C. v. Etten en heeft aldaar gevraagd en bekomen, een lantaarn en een brandende kaars. Maar er was geen mogelijkheid, om het spek te transporteren, gezien de vijandige houding van de

buurtbewoners en vooral van de huisvrouw, die de toegang tot de kelder nu belette en voortdurend zei: "Ge zult er volstrekt niets van meenemen, het is mijn spek, dat ik heb verkocht. ? Mag ik geen spek in huis hebben? Ik zal jullie aanklagen als gauwdieven!"

1826: Diefstal van turf in de Willemspolder

Op heden 8 augustus 1826 compareerden Adriaan Snoeren en Johannes Snoeren, inwonende bij hun moeder aan de Groenendijkse haven op Moer- en havenzicht, die ons hebben verklaard, dat zekere Antonie Janssen, inwoner der gemeente Dongen aan hen heeft te kennen gegeven, dat in het turfveld, gelegen naast hun woning, toebehorende aan Mevrouw de weduwe Aysma, turf gestolen werd, dat het dus hun plicht was, omdat ze de goederen in de turfvelden van Mevr. Aysma moesten bewaken, dit nader te onderzoeken. De gebr. Snoeren hebben op zich genomen het genoemde turfveld te observeren, dat zij daarom in de ochtend van 3 augustus, circa 6 uur, vergezeld van Anthonie Janssen, gegaan zijn in de weide achter hun woning, vanwaar zij het gemelde turfveld konden bewaken en na zich aldaar achter een elzenstruik verborgen te hebben, in het turfveld met kar en paard hebben zien komen aanrijden Cornelis Baal uit het Bosch te Oosterhout, die er de laatste kavel meer tegen de Middelkade grenzende, had gepacht. Dat zij toen gezien hebben, *dat Baal een hoop droge turf, aan een andere pachter toebehorende, in het voorbij rijden op zijn kar geladen heeft; dat hij daarna doorgereden is, naar de door hem gepachte kavel, waar hij na enige manden van zijn eigen turf te hebben opgeladen, is teruggekomen, en dat zij gezien hebben, dat hij in het voorbijrijden der hopen turf aan andere pachters toebehorend, daarvan zijn kar verder volgeladen heeft. Toen wilde hij verder uitrijden, maar circa halfweg, sprongen de drie getuigen uit hun schuilplaats, en Adr. Snoeren vroeg, of hij meer dan één kavel had gepacht, waarop Baal hem stamelend geantwoord heeft, zonder een pertinent antwoord te geven, dat zij hem hebben gezegd, dat hij zich aan dieverij schuldig maakte, waarop Corn. Baal ten antwoord gaf: "Als gij dat denkt, dan zal ik de turf wederom bij den hoop brengen". Dat hij zijn kar omkeerde en naar de hoop terugreed, waar hij had opgeladen.* De getuigen zijn naar hun woning teruggekeerd, terwijl Antonie Janssen met Baal is meegegaan. Toen de turf teruggestort was en Baal naar zijn eigen veld was gereden. Laadde hij daar zijn kar vol, waarop hij het veld is uitgereden en Janssens naar de Snoerens is gaan zeggen, wat Baal had gedaan. Janssens had op 2 augustus ontdekt, dat er van de door hem gepachte turf ruim een halve ton was afgenomen. Hij was in de morgen circa 4 uur gekomen, om zijn turf te gaan dekken en daarvoor het nodige strooisel te snijden. Toen vermoedde hij nog niet, wie de dief kon zijn, maar om een uur of 9 kwam Corn. v. Baal met kar en paard aanrijden, en laadde ook op die dag een andermans turf op zijn wagen, wat zich 's middags om 3 uur nog eens herhaalde. Ook Jac. v/d Kieboom, winkelier te Oosterhout, eveneens pachter van kavel moer, toebehorende aan mevr. Aysma, wilde op 3 augustus een kar droge turf halen, om aan Adr. v/der Made te leveren en constateerde, dat er circa een ton van zijn turf was afgenomen. Hij vernam van Ant. Janssens, die zich aldaar in het veld bevond, dat Baal de dader was. Kieboom was genoodzaakt, om een ton turf te lenen van Corn. Baky, die zijn turf nog in het veld had. Hij ging met zijn geladen kar naar huis door het Craanschot en ontmoette daar Corn. Baal, die met een lege kar turf ging halen. Hij sprak hem aan en vroeg, of hij met zijn turf geen abus had gehad. Baal vroeg hoeveel turf hij miste, waarop Kieboom zei: "Drie manden, gerekend op een ton, en dat hij die graag terug wilde. Baal beloofde hem direct hem de turf te zullen restitueren, wat hij dan ook deed.

1828

Proces verbaal

Op heden 8 oct. 1828, des voormiddags om 8 uur compareerde voor ons, G.A. Oomis, presidentburgemeester van O'hout, en als zodanig gechargeerd met de politie, Pieter Govert Klijs, bouwman, wonende op het Oosteind, die ons heeft gedeclareerd, dat zijn dienstmeid, met name Catharina J. Faes, oud 23 jaar, hedenochtend omtrent half 6, bij hem aan het bed kwam, zeggende: "Ze zijn hedennacht op onze moos geweest, want daar is een gat in de muur". Dat hij, comparant benevens zijn echtgenote Corn. Adr. Huygen, opgestaan zijnde, zich dadelijk op de moos begaven en zagen, dat er een gat in de muur gebroken was. Dat zij verder hun was, die 's avonds tevoren op een houten paard was opgehangen en op de moos stond, naziende, ondervonden, dat er van ontvreemd was:

3 beddenlakens, 8 manshemden, waarvan 5 gemerkt PGK en 3 TPE, 3 vrouwenhemden, waarvan 1 gemerkt CAH en 2 CJF, 3 blauw e en één witte slob, 1 blauw bonte zakdoek, 1 gestreepte flanellen mans hemdrok en 1 blauw bonte kussensloop.

Dat zij vervolgens buiten gegaan zijnde, aan het gat hebben vinden staan hun ijzeren pot met geschilde aardappelen, gedekt met een koperen deksel, die 's avonds van te voren op de moos gestaan had, benevens een natte handdoek, die mede op het houten paard gehangen had.

Men tastte in het duister en kon niemand verdenken.

1837:

Aan koning Willem I werd in dit jaar een uitvoerig request gepresenteerd met hetzelfde doel als in 1809, nu ondertekend door veel meer bewoners van Den Hout en Vrachelen. De voornaamste redenen, waarop de aanvraag was gebaseerd waren:

- 1) De afhankelijkheid van O'hout was voor de Houtenaren een drukkende last, een soort belastingplicht zonder tegenprestatie. Den Hout had 1300 zielen Vrachelen 300, dus samen 1600. Oosterhout in zijn geheel 7500. De begroting liep over een bedrag van f6000.00, waarvan Den Hout f 2500.00 bijdroeg. Hiervoor kreeg Den Hout volgens het request niets terug dan het tractement van de schoolmeester, dat f145 bedroeg en misschien nog f 30.00 aan onderhoud. Alles kwam ten goede aan O'hout zelf. Deze ongelijkheid kon alleen door een scheiding weggenomen worden.
- 2) De openbare veiligheid gebood ook tot afscheiding. Immers Den Hout op 3 kwartier afstand en de daaronder behorende gehuchten; Stuivezand, Hoogerheide, Eind van Den Hout, Steelhoven en Brieltjens, tesamen 400 zielen, anderhalf uur van O'hout gelegen zijn maar een verloren hoek, die de Oosterhoutse politie niet kan beschermen, of althans niet beschermt, vandaar dat de supplianten bijna dagelijks last hebben van inbraken met diefstal ook van veldvruchten, aanrandingen van mensen, zonder dat er iets tegen gedaan wordt.
- 3) Aangiften voor de burgerlijke stand zijn moeilijk door de verre afstanden en slechte wegen, soms levensgevaarlijk voor de jonggeborenen, die aan de ambtenaar van burgerlijke stand vertoond moeten worden.
- 4) De bouwlieden hebben zo weinig gemeenschap met die van O'hout, dat van lieverlede zich een gedeeltelijke separatie heeft ingevoerd.
- 5) "deze nieuwe gemeente, Sire," zo luidt het request, "zou een goed figuur slaan, omdat ze uit welgezeten en gegoede ingezetenen zou bestaan, die ruimschoots instaat zouden zijn, om in de kosten van een eigen bestuur te

voorzien, zoals dat blijkt uit het groot percentage, dat aan belasting wordt betaald. De enige reden waarom O'hout de scheiding afkeurt.

1859 Het musschengilde

Mussen zijn altijd lastig en schadelijk geweest, vooral voor de landbouwende bevolking; men zou ze de "nozems" uit de vogelwereld kunnen noemen, brutaal en op vernielingen belust. Dit was een reden in de vorige eeuw om daaraan iets te doen, ook op Oosteind.

Juli 1859 ontving het gemeentebestuur van Oosterhout het volgende request:

Weledele achtbare heren, met gepaste eerbied geven de ondergetekende U.E.. Te kennen met onderdanig verzoek een Mussengild op te mogen richten, dewijl de schade ieder jaar onberekenbaar is, die ons door die soort wan-vogels in de tarwe, boekweit, enz. wordt aangedaan. Om ons doel daarin te bereiken om die soort wan-vogels weg te krijgen, zo is ons dringend verzoek en verlangen met het geweer in de tuin en elders te mogen schieten, want alle pogingen die met het pistool worden gedaan, zijn vruchteloos, derhalve zullen U.E.. Wel in overweging nemen, hoe nuttig het is, een zo aaneengeschakelde maatschappelijke bijeenkomst daar te stellen, die op de navolgende manier een aanvang tracht te nemen. Het welk doende, enz.

Johannes Spoor, Pieter Franciscus van Bree, Adr. Corn. Huygen, J. Akkermans, W. v. Vessem, W. Huygen, G. v. Helvert, Franciscus de Rooy, B. Vermolen, Corn. A. van den Noort, Arnoldus van den Noort en J. Verbunt.

Het reglement van deze vereniging is in het archief van Oosterhout niet aanwezig, wel dat van den Hout, opgericht in 1860, dus een jaar later, waarvan we het volgende kunnen vermelden:

Dhr. J. van Spaandonk, hoofd der openbare lagere school te den Hout, was een der initiatiefnemers tot oprichting van een vereniging ter bestrijding en uitroeiing van mussen en andere schadelijke vogels, een zgn. Mussengild. Met zijn prachtige ouderwetse schoolmeestershand schreef dhr. V. Spaandonk:

"Met toestemming en onder nadere goedkeuring der bevoegde macht wordt op het kerkdorp Den Hout, gem. O'hout, tot wering van schadelijk gedierte, inzonderheid tot uitroeiing der mussen, een zgn. Mussengild opgericht onder de volgende bepalingen:

- 1^e Van vrijdagavond 7 september tot en met zondag 9 september zal de lijst van deelneming ter tekening liggen bij J. Caron.
- 2^e Elke ingezetene, mits manspersoon boven de 18 jaar, van onbesproken gedrag en minstens hij of het huisgezin, waarvan hij zoon is, een Neerlands bunder land bezittende, kan zich als lid aanmelden.
- 3^e Na de 9^e september, zal zo spoedig mogelijk uit de leden een bestuur worden benoemd, bestaand uit een president, een secretaris, een penningmeester en drie commissarissen; voor president en commissarissen komen de hoogst aangeslagene in de grondlasten in aanmerking.
- 4^e Dit bestuur brengt binnen een maand na de aanvaarding van de gedachte betrekking een huishoudelijk reglement ter tafel, dat in een algemene vergadering met volstrekke meerderheid van stemmen wordt aangenomen.
- 5^e Na 9 september zal men slechts tegen betaling van entree en na ballotage kunnen worden aangenomen.

Er tekenden 36 personen als lid.

Hier volgen enkele bepalingen uit het reglement dat 11 artikelen bevatte:

- Het gezelschap was gevestigd op Den Hout in "De vier linden" bij de herbergier J. Caron, wijk Knr. 93.

- Elk lid moest jaarlijks 24 mussenkoppen leveren en voor elke kop minder 2.5 cent betalen.
 - Degene met het hoogste aantal koppen werd de ridder des gezelschap. Hij kreeg ook een speciaal onderscheidingsteken op de vergadering uitgereikt.
 - Wie zich op de vergadering schuldig maakte aan vloeken, godslasteren, ontuchtige gesprekken, onenigheid, dronkenschap, het kwetsen der godsdienstige beginselen van andersdenkende of na bezette tijd in de herberg bleef, kreeg telkens een boete van 1 gulden ten voordele van de kas.
 - Eenmaal per jaar werd de pot verteerd; als er per persoon minder dan f1.25 te verteren was, werd dit door een buitengewone contributie aangevuld. (dd. 16 september 1860)
- Ook de kom van Oosterhout had zijn mussengilde, waarvan J. Olieslagers secretaris was, opgericht oktober 1860 (42 leden). Het kerkdorp Dorst heeft geen mussengild gekend.

Diefstal op het Oosteind

1860: In de nacht tussen 22 en 23 september is alhier ingebroken in de kelder van de weduwe W. v. Dongen op het Oosteind en daaruit ontvreemd: 12 roggebroden, 12 beschuiten, 1 stoop, gevuld met lijnolie, ½ pond boter, 3 pond vet benevens enige eieren. De daders hadden zich in de nabijheid van het huis tegoed gedaan aan de beschuiten en de eieren, althans het lege mandje en de eierschalen toonden de plaats duidelijk aan. De politie, hiervan onderricht, begint onmiddellijk haar nasporingen en het mocht veldwachter v/d Berg gelukken een der daders van het feit op het spoor te komen en deze, daarin door 2 andere veldwachters bijgestaan, de volgende nacht aan te houden. Alhoewel in diens woning geen der ontvreemde voorwerpen zijn gevonden, moeten echter de bewijzen zo duidelijk wezen, dat aan geen ontkennen te denken valt. De aangehoudene is genaamd W. Soeters, oud 58 jaar, waarvan hij er 20 in de gevangenis heeft doorgebracht, zodat men met recht kan zeggen; er is een oude rat in de val geraakt.

18 november: De persoon van W. Soeters, wonende alhier, beklagt van inbraak ten huize van de wed. W. v. Dongen op het Oosteind, in de nacht van 22 op 23 september, is de 13^e november in het huis van arrest te Breda overleden. (uit Weekblad voor Oosterhout en omstr.)

Verkopen etc.

1872: Notaris v. Weel zal verkopen op 8 oktober 1872 om 10 uur ten sterfhuize van Adriaan Snoeren aan den Groenendijk (Moerzicht): 5 melkgevende koebeesten, 2 kalfvaarzen, 4 kalveren, 1 vijfjarig merriepaard, 2 varkens, 11 kippen, karn- en bouwgereedschappen, mest, aardappelen en groen te velde, oude gedorsen haver, visgereedschappen, enz. Meubilaire goederen, kast, ladetafel, tafels, klok, 2 pluimen en 3 kaffen bedden, dekens, linnen, koper-, tin-, ijzer- en aardewerk.

1872: De deurwaarder Laurens zal 's morgens om 10 uur verkopen op dinsdag 29 oktober voor de heren Klein en Beekers aan de nieuwe suikerfabriek te Groenendijk een aanzienlijke hoeveelheid houtwaren, als beslagen juffers van 6 tot 10 el, kelders van 8 el, zware sparren van 7 en 8 el, kortelingen, stelling-, vlot-, en kruidelen, stellingtouwen, handkarren, steenwagens, en andere metselaars benodigdheden, voorts stenen, pannen enz.

Notaris van Weel zal voor de erfgenamen van Adriaan Snoeren op dinsdag 22 oktober ter herberge van Adr. Seeuws veilen en 8 dagen daarna om 6 uur finaal verkopen:

1^e koop: Het tiendvrij bouwland op de Hoge Akkers E262, groot 33 are, 50 ca.

2^e koop: Het bouwland op de Hoge Akkers E302 groot 54 a , 80ca.

3^e koop: De weilanden in de Dongendijk E237 en 238, groot 81 are 70 ca.

Alle in gebruik te aanvaarden 1 januari 1873.

1873: Notaris v. Weel, gevestigd te Oosterhout, zal op 27 maart om 10 uur ten verzoeken en ten huize van de weduwe Adr. de Leeuw in de Heystraat verkopen: 2 melkgevende koebeesten, 2 ossen, 1 kalf, hoge en lage karren, bouw- en melkgereedschappen, hooi, stro, aardappelen en meubilaire goederen.

Hij zal, behalve de hierboven genoemde roerende goederen nog op 27 maart bij de weduwe Adr. de Leeuw verkopen op 31 maart ter herberge van Cornelis v. Etten en op 7 april ter herberge van Gijsb. V. Helvert, beide op den Horst, des avonds om 7 uur voor de erfgenamen van Anna Jans-dochter Timmermans:

1^e koop: Bouwland aan den Heykant G190, groot 81 a 80ca.

2^e koop: Bouwland G556, groot 77 a 70ca

1873:

- Bierbrouwerij: Door sterfgeval te huur om met mei a.s. te aanvaarden: Een welbeklante bierbrouwerij met mouterij, huis, stalling, schuren, moestuin, hooi-, wei- en bouwland, groot samen 8 ha, gelegen op het Oosteind, gemeente Oosterhout. Te bevragen en informatie te bekomen bij C. Bierwagen te Dongen.

- Notaris v. Golstein zal op dinsdag 8 april om 10 uur ten verzoeken en ten herberge van de erven Gebr. Martens in de Groenstraat publiek verkopen:

1 wagenschot kabinet en dito linnenkast, latafel, glazenkast, hoekkast, kastklok, tafels, stoelen, spiegels, schilderijen, kachels met toebehoren, runstoof, ijzeren platen, koperen doofpot en ketel, schalen, balansen, maten en gewichten, winkeldozen en bussen, korf, azijnkannekens, koper-, ijzer-, tin-, glas- en aardewerk, kisten, karn, melktonnen, kuipen, korenzeef, kafmolen, landbouwgereedschappen, 600 mutsaarden en brandhout, 10 hl. aardappelen en zettters. Een partij hooi, stro, roggekaf en mest. Wijders 1 kavel schaarhout en 1 kavel wilgenbomen aan de stede in de Groenstraat, 1 kavel kersenbomen in de tuin der stede bewoond door Adr. Martens, 1 oude heg en schuurtje in de Groenstraat en Heistraat en hetgeen verder zal worden aangeboden.

- Notaris v. Weel zal op maandag 7 april om 7 uur ter herberge van G. v. Helvert op den Horst voor de erven A.J. Timmermans finaal verkopen:

1) Bouwland aan den Heykant G190, groot 81 a 80ca, ingezet op f680.00

2) Idem G556, groot 77a 70 ca, ingezet met verhogingen op f900.00

- Verhuur Oosteindse polders. Notaris v. Weel te Oosterhout zal op 23 april v.m. 10 uur ten verzoeken van den Hoogedelgestrenghe Heer de Sturber de Frienisberg, gepensioneerd luitenant generaal te Deventer ter herberge van Jan van der Made te Oosterhout voor een termijn van 6 jaar verhuren:

1) In 16 partijen zijn hooi- en weilanden in de Dongendijkse polder bij de Groenendijk.

2) Zijn weilanden in de Groenendijkse polder in 7 partijen

En verder op 30 april 10 uur in de polder verpachten:

- Voor Th. Sprangers 20 kavels moer, 1 perceel hooiland in de Rijsdijk.

- Voor Maria Beekmans 30 kavels moer, 1 perceel hooiland in de Kijlen.

- Voor het R.K. Parochiaal Armbestuur der hoofdkerk St. Jan 12 kavels moer in de Kijlen.

- Voor de familie Wijnaends en Lauta van Aysma 20 kavels moer in de Kijlen en 3 percelen hooiland.

- Notaris v. Weel te Oosterhout zal op vrijdag 10 oktober v.m. om 9 uur voor de erfgenamen en ten sterfhuize van Adriana Bierwagen in de heystraat verkopen: 4

melkgevende koebeesten, 1 kalf, hoge- en lage karren, paardentuig, bouwgereedschappen, meubilaire goederen, kabinet, ladetafels, stoelen, tafels, spiegels, schilderijen, 4 veren bedden met toebehoren, ijzer-, koper-, tin-, glas- en aardewerk, eiken mutsaarden en brandhout, 9 kavels groen te velde in de Heystraat en Heyakker.

Twee branden op Oosteind

1880: Oosterhout 16 januari

Bij deze heb ik de eer ingevolge art. 125 der plaatselijke verordening U, mijne Heren, verslag te geven van de op 14 jan. 1880, des namiddags te vijf en een half uur uitgebarsten brand in het huis van A. v. Etten, broodbakker en herbergier, gelegen op het Oosteind, gemeente Oosterhout. Drie spuiten van de middelwijk, waarvan twee met een paard en de derde door manschappen getrokken, waren in oogwenk ter plaatse werkzaam, alsmede de manschappen. Ook de spuit van Oosteind, ook door een paard aangevoerd, was aanwezig en wel het eerste met de beste gevolgen, zodat de uitgeloopte primen volgens art. 128 mogen worden toegekend. Aangezien het brandende perceel, met strooi gedekt, niet meer te behouden was, heeft men door de goede regeling en met alle krachtsinspanningen de aangrenzende percelen behouden. Terwijl er twee spuiten om 7 uur en de derde om 7½ uur hebben opgehouden met werken, zodat de spuit van Oosteind met de politie het vuur verder bewaakt hebben. Aan de Dhr. Burg. & Weth. Van Oosterhout. De opper brandmeester J. H. de Werd

1897: Zondagmorgen omstreeks 7 uur is er brand ontstaan aan het huis en schuur, bewoond door G. Luiten op het Oosteind en dat zo in hevigheid toenam, dat onmiddellijk het belendende huis en schuur, bewoond door H. Verbunt vuur vatten, zodat beiden totaal zijn afgebrand. Oorzaak van de brand onbekend. De manschappen der spuit waren allen tegenwoordig en hebben gewerkt van 's morgens 8 uur tot 's avonds 8 uur. J. Jespers was het eerst met zijn paard met spuit aanwezig op het terrein van de brand. P. Maas, P. Laurijssen, C. Maas en Ant. Huyben hebben tussen zondag en maandag des nachts gewerkt. M. Weterings en P. v/d Bleek hebben 's maandags en tussen maandag en dinsdag 's nachts en dinsdag op de dag gewerkt, om het vuur te verwijderen. Aan het bestuur der brandweer te Oosterhout

Arn. Timmermans, brandmr. Oosteind, 21 juli 1897

Veldwachters woning en brandweershuisje 1872

2 april: Adres van C. W. Oomen en 12 andere bewoners van het Oostkwartier de 21 maart, daarbij verzoekende, aldaar een brandspuit te plaatsen en een veldwachterwoning met brandspuithuisje te bouwen. De behandeling hiervan wordt uitgesteld tot de volgende raadsvergadering. Deze vond plaats op 17 april. Wethouder Fick vindt het nodig in de kerkdorpen veldwachterwoningen te bouwen, omdat de veldwachters dan meer ontzag zullen hebben, daar ze dan niet van de verhuurder afhangen. De voorzitter zegt, dat thans woningen zijn gehuurd en ze zich eerstdaags naar hun standplaats zullen begeven. Smits en v. Oldeneel zijn tegen het bouwen. Het plaatsen van een brandspuit en het bouwen van een huisje daarvoor op Oosteind wordt met algemene stemmen aangenomen en het bouwen van een veldwachterswoning met 7 tegen 3 stemmen. De kosten worden begroot op f1000.00

1 oktober: Er zal worden aangekocht een huis met erf en moestuin, gelegen in de Schellingen (kadaster F486) groot 1a 62 ca. en een perceel van 1a 26 ca. (F487) voor een som van f170.00

Onthulling 9 oktober 1987
Mw Minjon en mw vd Brandt

Memorie van toelichting: *Heden vastgesteld; aangezien zich de behoefte doet gevoelen om op het dicht bebouwde gehucht Oosteind een brandspuit te plaatsen, zo is bepaald in het middenpunt dier buurt een brandspuithuisje met veldwachterwoning te bouwen. Het thans aangekochte perceel is zeer geschikt gelegen.*

1873: 26 maart Geraamde kosten f1365.65.

16 april Aanbesteding. Minste inschrijver J. de Vos, timmerman te Oosterhout, voor 1365 gegund.

19 augustus B. en W. stellen voor: f45 huur per jaar. Fick en Key vinden f40 voldoende. Dhr. V. Oldeneel stelt voor met het oog op eventuele moeilijkheden de veldwachter vrije woning te verlenen, en daarvoor zijn jaarwedde met zeker bedrag te verminderen. Aangenomen met 8

tegen 1 stem. De toenmalige veldwachter op Oosteind was G v/d Bosch.

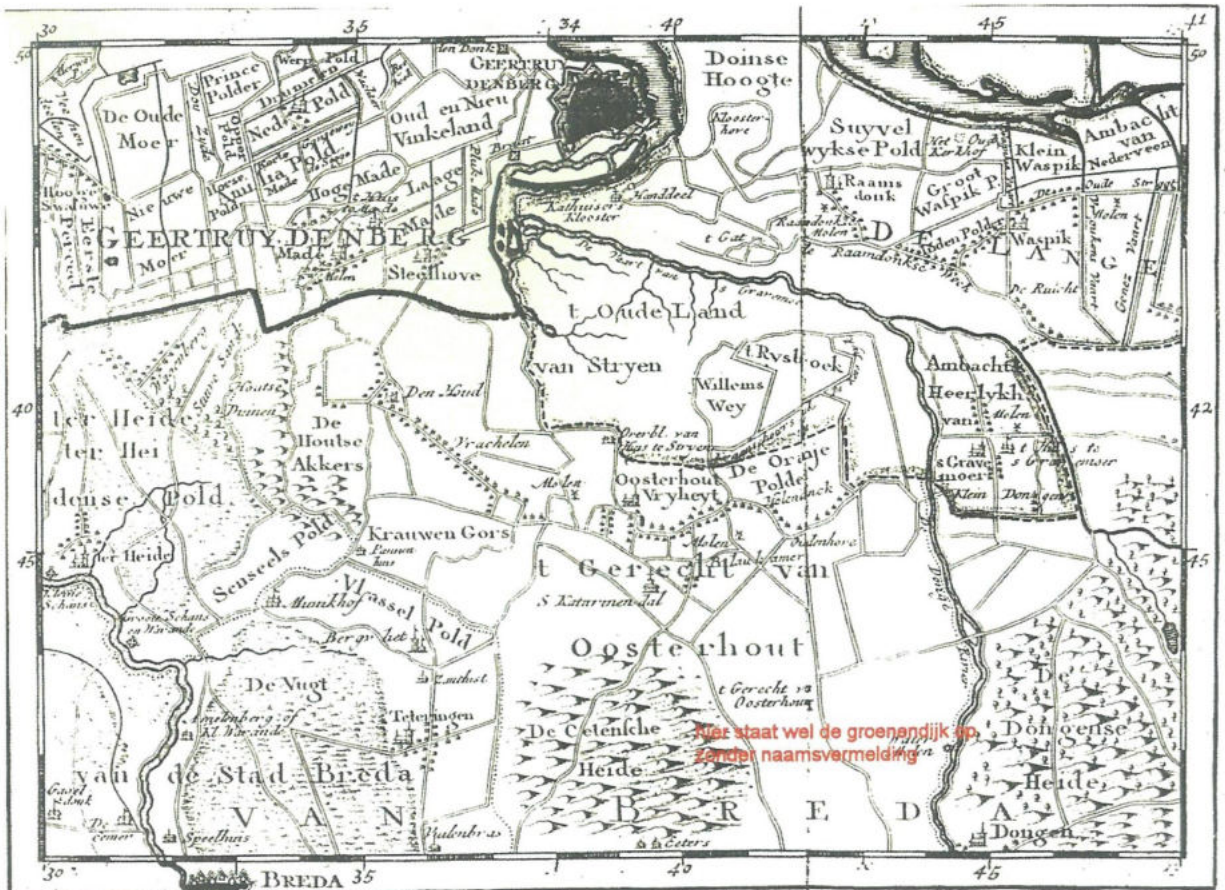
*Uit: Documenten uit de geschiedenis van Oosteind door A. Minjon.
Tekst bewerkt: P. van Gorp.*

Oosteind, Onderdeel van het grote geheel.

Het tijdperk waarin de naam 'Ulendonc' voor het eerst in schriftelijke bronnen wordt vernoemd, duiden we aan met de naam 'Middeleeuwen'. In feite wordt daarmee bedoeld: het tijdvak tussen de klassieke Oudheid (dat eindigt met de val van het Romeinse Rijk in 476) tot de ontdekking van Amerika in 1492. Met die laatste gebeurtenis begint het tijdvak dat, 'Nieuwe tijd' wordt genoemd.

Middeleeuwen.

In figuurlijke zin gesproken betekenen de 'Middeleeuwen' eigenlijk een duistere, primitieve tijd, echter door de ontdekkingen die de laatste decennia zijn gedaan weten we dat deze naam onjuist is. De Middeleeuwen beginnen in West Europa eigenlijk met de kerstening van de oorspronkelijk heidense stammen, die dit grote gebied tot hun woongebied hebben gemaakt. Het rijtje Germaanse stammen voor ons land is algemeen bekend: Friezen, Franken en Saksen, maar deze zijn nog in een aantal onderstammen te verdelen. In zijn 'Geschiedenis van Brabant' noemt Frater Victor Claassen het gebied tussen Donge en Maas Taxandrië en hun bewoners Taxandriërs.

Vanuit Rome trokken vanaf ongeveer 350 priesters verder West Europa binnen om te proberen de bewoners tot het Christendom te bekeren. Uit die tijd kennen we de namen als St. Servatius, St. Amandus en St. Hubertus. Toch blijkt het christendom het eerst in Engeland te zijn aangeslagen en enkele eeuwen later steken Willibrordus, Bonifatius en andere priesters uit dat land de Noordzee over om in onze contreien het christendom te verbreiden. Dat blijkt een langdurig proces te zijn geweest, want waar veel vorsten en ook de plaatselijke bevolking zich soms gewillig laten dopen, bleven ze in hun dagelijkse leven nog vele jaren de oude heidense gebruiken handhaven. Theorie

en praktijk lopen ook dan al soms ver uit elkaar! Karel de Grote, koning en later keizer der Franken wist zich door oorlogen en door listen een machtig rijk op te bouwen, dat op een gegeven moment zó groot is, dat hij het niet langer in zijn eentje kan besturen. Daarom voert hij het leenstelsel in: aan zijn beste vrienden geeft hij grote stukken land in leen om dat in zijn plaats te besturen. Zo'n leenheer diende jaarlijks aan hem verantwoording af te leggen (de zgn. 'leenplicht'), maar onder zijn navolgers verslonst dit. Het gevolg is, dat deze leenheren zich ook de eigenaars gaan wanen van het aan hen toevertrouwde gebied en delen daarvan gaan onderbelenen aan hun eigen vrienden, die op hun beurt allerlei stukken grond maar ook ambten gaan 'belenen'. Op die manier (en door bijv. een aantal uitgekiende huwelijken) ontstaan langzamerhand grotere graafschappen en hertogdommen.

Ten tijde van de invoering van het leenstelsel waren de meeste boeren arm, ziek en ondervoed en hadden zij geen enkele macht. Zij werden zowel door de adel als door de geestelijkheid onderdrukt. De christelijke leer gebiedt haar de gelovigen onderdanigheid aan het burgerlijk gezag en om die reden benoemden vorsten soms ook bisschoppen tot leenheer van een deel van hun rijk en om hun gezag te kunnen handhaven waren die soms gedwongen om er een eigen legertje op na te houden. Vanwege hun onderdanigheid aan het koninklijk gezag zien we vorsten dan ook als de grootste begunstigers van kloosters en kerken optreden; zij ontvangen het vruchtgewin over grote stukken land en krijgen toestemming om woeste gronden in cultuur te brengen. Kerken en kloosters worden daardoor groot grondbezitters en krijgen mede daardoor macht over de mensen die voor hun geestelijke zorg van hen afhankelijk zijn. De verbondenheid van de burgerij met de kerk is dus niet alleen geestelijk maar ook financieel erg groot!

Als we de maatschappij van de middeleeuwen in een notendop proberen samen te vatten komen we tot de volgende conclusie: de adel was sterk door haar militaire macht, de geestelijkheid door haar geestelijke én politieke macht en de kloosters bezaten alle kennis en beheerden het onderwijs totaal! Voor de gewone man en de boer was er dus bitter weinig waar hij zich 'baas' over kon noemen...

In onze eigen omgeving krijgen kloosters (maar ook bijv. ziekenhuizen, die geleid worden door priesters!) vanaf ongeveer hert jaar 1000 niet alleen toestemming om in grote gebieden de aanwezige veengrond af te graven en om te vormen tot turf, maar ook om daarna het land in cultuur te brengen. De bevolking uit de buurt waren horigen of zelfs lijfeigenen van hun heer en vaak ook van de geestelijkheid! Zij waren niet vrij om te gaan of te staan waar ze wilden en moesten een vast deel van hun oogst afstaan aan de heer. Door de groei van de bevolking waren er immers nieuwe landbouwgronden nodig om de hongerige magen te vullen, terwijl het ook noodzaak was om de landbouwmethoden te verbeteren en daardoor grotere oogsten te krijgen. Door die noodzaak zien boeren hun kans schoon om hun positie te verbeteren: van horigen worden zij tot pachters!

Een belangrijk gebeuren in de Middeleeuwen waren de Kruistochten. Op die tochten leerden de kruisridders en hun voetvolk allerlei nieuwe stoffen en voedingsmiddelen kennen, waaraan ze bij hun terugkeer nog steeds behoefte hadden. Om die echter toen nog te verkrijgen was het nodig om de handel op de oosterse landen te vergroten en in de Nederlanden ontwikkelde zich daardoor vooral de wolhandel. De wolkooplui lieten hun wol bewerken door kleine ambachtslieden, die dat werk in hun eigen 'werkplaatsen' uitvoerden. Om daarin sterker te staan verenigden zij zich in gilden. Er

ontstond vanaf de 12^e eeuw dus eigenlijk een nieuwe maatschappelijke stand: de kooplieden, die zich vooral vestigden op economisch aantrekkelijke plaatsen: aan rivierovergangen en op de kruispunten van de weinige wegen. Het ontstaan van de handel bracht tevens met zich mee, dat zich de geldhandel ging ontwikkelen. Het waren met name de Joden en de Lombarden die zich erop toe gingen leggen om aan koolui kredieten te verstrekken en zij berekenden daarvoor hun eigen rentepercentage, terwijl dat vroeger door de kerk werd bepaald!

De geldhandel (de eerste fase van het kapitalisme) leidde er toe dat mensen zich individualistisch gingen instellen en om hun eigen positie te handhaven en liever nog te verbeteren werden zij gestimuleerd tot het doen van nieuwe ontdekkingen en uitvindingen. De handel beperkte zich vanaf toen niet tot die op Klein Azië, maar waagde zich steeds verder van huis. Te voet of te paard was dat niet meer te behappen, reden waarom men greep naar het enige andere vervoermiddel dat toen bestond: het schip. Vanaf ongeveer 1470 werkt de Portugese prins Hendrik de Zeevaarder systematisch aan het in kaart brengen van alle bekende gebieden, terwijl de zeevaarders door hem werden gestimuleerd om zich steeds verder de zee op te wagen. Dit leidde in 1492 tot de ontdekking van Amerika. De ontdekking van 'De Nieuwe wereld' betekent meteen de overgang naar 'De Nieuwe Tijd'.

De 16^e eeuw.

Met de ontdekking van Amerika staan we aan de vooravond van de 16^e eeuw. In het jaar 1500 wordt Karel V geboren, die vanaf 1515 ging werken aan de opbouw van de eerste wereldmacht. Het leenstelsel past dan allang niet meer in de veranderde politieke en maatschappelijke inzichten. De strijd tussen allerlei leenheren verwordt tot een strijd tussen de grote mogendheden, die strijden om de hegemonie in Europa en in de wereld! Die mogendheden zijn Frankrijk, Spanje en het Habsburgse Rijk (Duitsland, Oostenrijk en de Nederlanden), waartussen Engeland laveert en de partij kiest die hen het best uitkomt!

Het individualistisch denken heeft ook gevolgen voor het geloofsleven. Daar waar de paus in de Middeleeuwen erin slaagde alle touwtjes in handen te houden, glippen hem die nu steeds meer uit handen. Al snel is er geen sprake meer van een christelijke eenheid: het centraal gezag van Rome kan niet verhullen dat de geesten zich steeds verder van elkaar verwijderen. Kerkhervormers als Luther, Calvijn en Zwingli verbreken de band met Rome definitief, zodat binnen het christendom nieuwe geloofsrichtingen ontstaan, die alle menen de enige echte waarheid en leer uit te dragen... Door die nieuwe geloofsrichtingen ontstaan in verschillende landen als het ware burgeroorlogen, waarin aanhangers van bepaalde richtingen elkaar te lijf gaan.

Ook op sociaal en economisch gebied brengt de 16^e eeuw grote veranderingen. De ontdekking van de 'Nieuwe Wereld' komen er nieuwe producten op de Europese markt, zoals aardappelen, tabak en maïs. De handel verplaatst zich van de Middellandse Zee naar de kusten van de Atlantische Oceaan. De aanvoer van goud en zilver uit met name Zuid Amerika zorgt voor aanzienlijke prijsstijgingen van de dagelijkse levensbehoeften en tot de groei van de grote bankiershuizen. In Nederland verdwijnt de wol- en lakennijverheid bijna geheel omdat de Engelse koningen te veel beperkende maatregelen opleggen, waardoor veel mensen werkeloos worden en door het ontbreken van een sociale wetgeving vervallen zij tot armoede. De ontevredenheid van

het volk is natuurlijk een goede voedingsbodem voor de nieuwe godsdienstige richtingen.

Aan het eind van de 16^e eeuw (daartoe genoopt door de opstand tegen Spanje) gaan Nederlandse kooplui de concurrentie aan met andere zeevarende mogendheden, veroveren belangrijke gebieden in Amerika, Afrika en Azië en kunnen daardoor in de volgende eeuw de wereldhandel in koloniale waren gaan beheersen.

Voor de gewone man biedt de geschetste gang van zaken weinig voordelen. Om nieuwe landbouwgronden te verwerven worden in Noord Holland grote meren droog gelegd, terwijl in het zuiden aan de rand van de bebouwing woeste gronden in cultuur worden gebracht. Bij het gebied Everdenberg is aangetoond, dat daar schaapstallen stonden, waarvan de bodem werd gevormd met heideplaggen die iets verderop waren gestoken. Op plaatsen waar de heide was weggestoken ontstond nieuwe cultuurgrond die werd verbeterd door deze te mengen met de mest van de schapen.

De 17e eeuw.

Wij kennen deze vooral als onze 'Gouden Eeuw', maar slechts weinigen konden van dat goud profiteren! Toen de Calvinisten zich van de kerkelijke én burgerlijke macht hadden meester gemaakt was het voor de katholieken in Noord Nederland, maar ook in Brabant en Limburg al snel met de vrijheid van godsdienst gedaan. Hun kerken werden hen ontnomen en om toch hun geloof te kunnen beoefenen moesten zij zich beperken tot de zgn. 'schuilkerken'. De oudst bekende schuurkerk in Oosterhout bevond zich in een schuur bij het Van Aalstslotje (werd ook Berselaarslotje genoemd en bevond zich aan de huidige Van Duivenvoordestraat); daarna stond er een aan de Ridderstraat en nog later werd een schuilkerk gebouwd op de hoek van de huidige Rulstraat en de Prins Frederikstraat, maar dan praten we al over de situatie in de 18^e eeuw! De Zuidelijke Nederlanden (het tegenwoordige België) bleven echter onder het gezag van Spanje, waardoor zij hun katholieke geloof openlijk konden blijven beoefenen. Daar waren het juist de Calvinisten die 'of moesten vluchten, óf gedwongen waren in het geheim bij elkaar te komen om hun godsdienst gezamenlijk te belijden!

In economisch opzicht was de 17^e eeuw inderdaad een tijd van grote bloei. De Hollandse en Zeeuwse kooplui maakten zich helemaal onafhankelijk van Spanje en Portugal en verwierven zelfs een monopoliepositie in Oost en West Indië. Van daar uit werden koloniale waren als peper, thee, foelie en nootmuskaat aangevoerd en met kleine schepen of over landwegen naar achter liggende gebieden vervoerd en daar verhandeld, zodat van een druk handelsverkeer sprake was. Toch profiteerden daarvan slechts weinigen. Allereerst probeerden de Spanjaarden steeds een spaak in het wiel te steken en ook de oorlogstoestand leidde tot 1648 tot grote armoede. De oogst op de velden werd door de legers verwoest, waardoor velen op het randje van de hongersnood kwamen te leven en anderen van huis en haard werden verdreven om niet van honger om te komen. Zodoende daalde in zulke gebieden het aantal inwoners aanzienlijk.

In de 17^e eeuw maken de Noordelijke Nederlanden zich definitief los van Spanje. Bij de Vrede van Munster in 1648, die een einde maakte aan de 80-jarige oorlog, werd dit ook door de Spaanse koning erkend. Tot die Noordelijke Nederlanden worden ook Brabant, Limburg en Zeeuws Vlaanderen gerekend, die echter geen enkele macht kunnen uitoefenen en onder beheer van de overige landsdelen komen te staan. Zij vormen dan de zgn. Generaliteitslanden. Als in 1672 Franse legers Nederland binnen vallen, worden

die in hun opmars gestuit door de Hollandse waterlinie, waardoor grote delen van Noord Nederland onder water komen te staan. Dat betekende dat de Franse legers in Zuid Nederland moesten worden ondergebracht en dat ging ten koste van de bevolking, want die diende te zorgen voor voeding, kleding enz. De Baronie van Breda moest hiervoor jaarlijks een bedrag van fl. 250.000 opbrengen, een bedrag waarvoor verschillende dorpen leningen moesten aangaan en dat betekende armoede voor de bevolking. Waar armoede geleden wordt, zoeken mensen naar allerlei wegen om daar onderuit te komen en een aantal gaat over op diefstal en plunderingen. In de Baronie klaagde een schout, dat 'het lant wordt gezeselt door dieven, brandstigers en rovers'. Er werden jagers aangesteld om dat gespuis te vangen en er waren zelfs dorpen waar 's nachts 16 mannen met geladen geweren dienst moesten doen om over de eigendommen van de dorpelingen te waken! Nee, de 'Gouden Eeuw' bracht voor Brabant weinig goeds! Dat erkende zelfs een enkele protestant. Zo'n protestant schreef aan familie in Holland: 'De Brabantse boeren moeten iedere dag 14 tot 15 uren op het land werken, waarheen ze een korst hard brood en een kruik water meenamen. Komen ze 's avonds thuis, dan bestaat de voeding uit roggemeel met water. Vlees eten ze nooit, slechts heel zelden een stukje spek'.

18^e eeuw.

In deze eeuw trad er een betrekkelijke achteruitgang in de economische toestand van de Nederlanden in. Met name Engeland werd een steeds groter concurrent en was er op uit om ons onze koloniën te ontnemen en beschermde tegelijkertijd de eigen handel door elk binnen komend Nederlands schip hoge belastingen op te leggen. Behalve Engeland gingen ook andere landen er toe over om hun goederen zelf per schip te vervoeren en de specerijen uit met name Oost Indië werden nu ook in andere plaatsen dan alleen Amsterdam verhandeld. Daarentegen groeide hier wél de geldhandel, want in de Republiek der 7 Verenigde Nederlanden lagen enorme kapitalen opgehoopt, waardoor Amsterdam uitgroeide tot hét centrum van de Europese geldhandel. Een groot deel van de Franse en Engelse staatsschuld was toen zelfs in Nederlandse handen! De Nederlandse kooplui gingen vooral geld verdienen aan de tussenhandel, dus als commissionair en makelaar.

Door de minder gunstige toestand van de handel en scheepvaart werd ook de industrie zwaar getroffen. Daarnaast werd die getroffen door de hoge arbeidslonen, de zwaar drukkende belastingen en door de opgelopen technische achterstand. De loonkosten zouden lager zijn geworden als de industrie naar het platteland was verplaatst, maar deze bleef geconcentreerd in de steden. Onze achterstand op Engeland werd steeds groter omdat door de zgn. Engelse oorlogen onze vaarwegen naar de koloniën werden afgesneden en doordat in Engeland de industriële revolutie ontstond.

De landbouw deelde in de malaise door de lage graanprijzen als gevolg van de invoer van granen uit andere landen en het conservatisme van de Nederlandse boeren. In de 18^e eeuw keek 'de Nederlander' liever terug naar de Gouden eeuw dan naar de toekomst en hoopte op een herleving van de handel en de scheepvaart. Hiertoe werden echter veel te weinig initiatieven ontwikkeld, zodat het meestal bij mooie dromen bleef... Bovendien zag de bevolking dat alle goede baantjes onder enkele invloedrijke families werden verdeeld, zodat men zelfs van een oligarchie kon spreken.

De algemene achteruitgang en de oligarchie leidden natuurlijk tot het nodige gemopper. Vooral de regenten en rijken moesten het daarbij ontgelden en natuurlijk ook de stadhouders. Geen wonder dat men opkeek naar de ontwikkelingen in Frankrijk, waar het gewone volk in opstand kwam tegen het steenrijke en spijzieke koningshuis

en de hele adellijke hofklier. De mensen die met deze beweging sympathiseerden noemden zich 'de patriotten' en zij stelden alles in het werk om het Nederlandse regentendom door Franse troepen te doen verjagen. De patriotten wilden een beter bestuur en een grotere vrijheid voor de bevolking; zo moesten o.a. de strenge plakkaaten tegen de katholieken verdwijnen. Het was daarom ook geen wonder, dat veel katholieken en ook pastoors en kapelaans met de zgn. 'kezen' mee streden, niet zozeer om een revolutie af te dwingen, maar vooral om vrijheid van godsdienst te verkrijgen. De dreiging van een revolutie werd op een gegeven moment zó groot, dat de regenten in Den Haag aan de Brabanders vroegen om hun klachten op te geven. In dat klachtenboek stond over de boeren en arbeiders o.a.: 'Hun drank is schoon water of zure karnemelk; zij eten aardappelen met raapolie, als die ten minste niet te duur is; of zure karnemelkse pap met brood, zonder boter of kaas. Hun kleding is gescheurd en geplukt, met een kiel van grof linnen bedekt. Zij slapen op zakken, met stro of kaf gevuld en het deksel is al niet veel beter. Een misdadiger in de gevangenis heeft het beter dan zij'.

Deze klachtenregen heeft wel wat geholpen, want in 1789 werden enkele belastingen afgeschaft; mochten schuurkerken zonder voorafgaand verlof worden hersteld en veranderd en mochten er weer priesters komen. Deze versoepelingen veranderden echter niet veel aan de stemming onder het volk en de stadhouder zag zich genoodzaakt om de koning van Pruisen te vragen met zijn leger tegen de patriotten op te treden. Dat hielp, want met tientallen vluchtten de patriotten over de grenzen naar Frankrijk, waar zij de grote revolutie van 1789 meemaakten! Eigenlijk zagen de meeste katholieken de Fransen graag komen, want die beloofden 'Vrijheid, gelijkheid en broederschap!'

In 1793 haalden gevluchte patriotten de Fransen over om de stadhouder van Holland de oorlog te verklaren en eind 1794 was zowat heel Zuid Nederland door de Fransen bevrijd. De Fransen werden er met open armen ontvangen, maar kregen al gauw de rekening gepresenteerd, want alle dorpen en steden moesten jaarlijks een bepaald geldbedrag afstaan om het onderhoud van de Franse troepen te betalen. En zelfs al werd dat bedrag betaald, dan nog trok het Franse leger vaak brandstichtend en plunderend rond! In 1795 trokken de Franse troepen over de dicht gevroren Maas en Waal de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden binnen, waarop stadhouder Willem V met zijn gezin naar Engeland vluchtte. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden werd toen omgedoopt tot de Bataafse Republiek.

De 19^e eeuw.

Aan het begin van deze eeuw zijn de Nederlanden door de Franse troepen bezet. Van de slogan 'Vrijheid, gelijkheid en broederschap' komt helaas weinig terecht, eerder het tegendeel. De Nederlandse bevolking wordt door de Fransen geterroriseerd en tot de bedelstaf gebracht. Elk dorp en elke stad moeten jaarlijks grote sommen geld op tafel leggen om de gebrachte 'vrijheid' af te betalen... Daarnaast wordt ons – om dat land economisch op de knieën te brengen - alle handel op Engeland verboden. Daardoor zijn we ook niet in staat om de gebruikelijke producten uit onze koloniën te halen en zelfs niet om deze koloniën te beschermen tegen de pogingen van de Engelsen om deze te bezetten.

Bij al deze miserie mag men in Brabant niet al te hard klagen, want hier wordt wél iets gedaan om de welvaart op een hoger peil te brengen. Zo werden de lakenfabrieken in de Meierij nu door Den Haag geholpen in plaats van tegengewerkt zoals vroeger. De invoer van buitenlandse lakens werd verboden en de Nederlanders moesten dus wel bij

de eigen fabrieken kopen. Zo werd ook de uitvoer van huiden verboden, waardoor de schoenindustrie een stuk welvarender werd. Daarnaast ging het nu ook met de landbouw een stuk beter, want doordat Engeland de zee afsloot kwam er geen goedkoop graan meer uit de Oostzeelanden en moesten onze boeren zelf meer granen gaan verbouwen. Dat was aanvankelijk onmogelijk omdat men een tekort had aan bouwgrond en daarom werden ook in Brabant grote plannen gemaakt om de heidevelden te gaan ontginnen en in cultuur brengen. De daarvoor benodigde mest werd met schepen zelfs uit Leiden en Haarlem gehaald en daarvoor moesten de vaarwegen vaak worden uitgediept. Dit laatste gebeurde o.a. met de Dommel en de Dieze. Door deze maatregelen kon het gebeuren dat bijv. uit de Meierij wekelijks 2.000 karren met rogge naar Den Bosch werden gebracht om van daaruit per schip naar Holland te worden vervoerd. Daarnaast werd er ook veel boter van Brabant uitgevoerd naar Holland.

Die goede tijden veranderen echter als Nederland in 1810 bij Frankrijk wordt ingelijfd en koning Lodewijk Napoleon het veld moet ruimen. Jongemannen werden bij loting gedwongen om dienst te nemen in het Franse leger en door invoering van het 'continentaal stelsel' werd praktisch alle handel met het buitenland lamgelegd. Daarnaast werden de belastingen erg verzwwaard; overal kwam belasting op, zelfs op deuren, vensters, kranten, boeken en dans- en smulpartijen! Wie bijv. in Eindhoven aan een danspartij meedeed moest daarvoor 2 stuivers belasting betalen!

Aan het eind van de Franse tijd (in 1813) moest men ondanks alle genoemde maatregelen toch constateren dat deze ook veel goede dingen had veroorzaakt, zoals bijv. een degelijk bestuur i.p.v. de familieregering uit de 18^e eeuw en de invoering van de burgerlijke stand.

Nadat keizer Napoleon Bonaparte definitief verslagen was, keerde uit Londen een lid van het geslacht van Oranje terug om de Noordelijke en Zuidelijke landen (die weer werden samengevoegd) te gaan besturen. Deze koning Willem I maakte van Brabant een volwaardige provincie, zodat de status van Generaliteitsland definitief voorbij was. Willem I ging zeer energiek te werk en had allerlei vooruitstrevende ideeën. Zo probeerde hij de industrie te bevorderen en daarvoor was het nodig het wegennet aanzienlijk te verbeteren. Wat onder Napoleon op dat gebied al begonnen was, maakte hij af: een weg Utrecht – Den Bosch – Hasselt – Luxemburg; een weg Bergen op Zoom – Breda – Den Bosch – Grave en een weg Turnhout – Eindhoven – Venlo. Dit waren allemaal rijkswegen, maar Willem spoorde de provincie aan om zelf ook wegen aan te laten leggen. Daarnaast zorgde Willem I voor verbetering van de vaarwegen door de aanleg van kanalen, zoals de Zuid Willemsvaart van Den Bosch tot aan Maastricht. Dit kanaal was 70 km lang en werd in 4 jaar met schop en kruiwagen gegraven, zodat het ook een goed project was voor de werkverschaffing van de vele werkelozen! Tenslotte ijverde hij voor modernisering van de industrie, waarin veel werd verbeterd door de invoering van machines.

Ondanks deze verbeteringen was er in Brabant ook reden tot kritiek op Willem I, kritiek welke berustte op de bevoordeling van de protestanten t.o.v. de katholieken, zeker waar het de benoeming van ambtenaren betrof. In het katholieke Brabant kon één protestant best 2 of zelfs 3 hoge posten bezetten en de honoraria daarvoor opstrijken, terwijl een gelijkwaardige katholiek niet één soortgelijke benoeming leek te kunnen krijgen... Een voorbeeld hiervan: in het district Breda waren 14 notarissen katholiek en 24 protestant

en dat terwijl de bevolking voor 95% katholiek was! Deze discriminatie leidde met name in België tot het voornemen om tegen elke prijs een zelfstandige staat te worden. In 1830 brak in Brussel de opstand uit en voor Noord Brabant betekende dat met name dat soldaten uit alle delen van Nederland hier moesten worden ondergebracht. Voor de verdediging werd het hele Maasland onder water gezet en voor inkwartiering kregen de mensen maar 13 centen per dag, wat heel wat minder was dan de werkelijke kosten! Dit duurde voort tot 1839, toen de Vrede van Londen werd gesloten en België definitief een zelfstandig land werd.

Voor de katholieken had de oorlog met België nog een goede kant. De kroonprins had in Brabant de leiding over het Nederlandse leger en deze raakte goed bevriend met de Tilburgse bisschop Zwijsen. Deze vriendschap bracht de katholieken later, toen de kroonprins koning werd, grote voordelen. Zo mochten er weer kloosters worden opgericht en dat leidde tot het ontstaan van een flink aantal congregaties van zuster, paters, broeders en fraters. Deze hebben heel wat goed werk verricht in het onderwijs en de ziekenzorg. Er mocht zelfs weer een katholieke krant verschijnen en zo zag 'De Tijd' in 1845 het levenslicht.

Halverwege de 19^e eeuw komt er een stroming op gang om de macht van de koning te verkleinen en die van de burgers te vergroten. Daarvoor was een verandering van de grondwet nodig en die kwam in 1848 onder de liberaal Thorbecke tot stand. Deze nieuwe grondwet bracht o.a. volkomen vrijheid van godsdienst, van vereniging en van onderwijs! Willem II heeft hierna nog maar kort geregeerd; in 1849 stierf hij plotseling in Tilburg. Zijn paleis aldaar werd bij testament tot raadhuis van Tilburg uitgeroepen.

Door de nieuwe grondwet kon de opbloei van Brabant pas goed op gang komen. Rond 1850 werkte de boer hier nog precies hetzelfde als zijn grootvader, terwijl in andere landen allerlei machines werden ingevoerd en steeds meer kunstmest werd gebruikt voor de bemesting van het land.. Hierin kwam verandering door de oprichting van landbouwscholen en de aanstelling van landbouwconsulenten. Bij deze laatste kon de boer terecht voor zijn vragen over bijv. de bereiding van boter, de verzorging van zijn vee, de bestrijding van aardappelziekten en van grondverbetering. Daarnaast werden er proefvelden aangelegd, waar de boer kon zien wat er met nieuwe zaden en nieuwe meststoffen bereikt kon worden. De invoering van al die nieuwe zaken kostte echter veel geld en daarvoor moest een boer meestal leningen aangaan. Het werk van de 'boerenapostel' Pater van den Elzen heeft hierin echter een gezonde ontwikkeling tot stand gebracht. Hij wist de boeren ervan te overtuigen dat zij moesten samenwerken om daardoor individueel sterker te kunnen staan. Hij pleitte ervoor dat de boeren hun eigen winkels en pakhuizen gingen bouwen, waar ze kleding, meubels, machines, zaaizaden enz. tegen lage prijzen zouden kunnen kopen. Zo ontstond in 1896 de N.C.B. en daarmee staan we aan het randje van de 20^e eeuw en dat betekent het einde van dit artikel.

Tekst: Tini Koreman

Geraadpleegde literatuur:

1. *Geschiedenis van Brabant door Fr. Victor Claassen, 1940 r.k. Jongensweeshuis, Tilburg.*

2. *Van eigen land en wereldband*, red. B. van Nimwegen, 1957 L.C.G. Malmberg, 's Hertogenbosch.
3. *Leven in de Middeleeuwen*, red. W. v.d. Spek, 1983 Stichting N.O.T., Hilversum.
4. *De Middeleeuwen deel 1*, A. van Battum, 1972 Moussault Amsterdam.
5. *De Middeleeuwen deel 2*, A. van Battum, 1972 Moussault Amsterdam.
6. *Leven in de Gouden Eeuw*, red. W. v.d. Spek, 1984 Stichting N.O.T. Hilversum
7. *De Republiek in de 17^e eeuw*, K.H.D. Haley, 1979 Fibula – van Dishoeck Haarlem.
8. *10.000 Jaar geschiedenis der Nederlanden*, K. Jansma en M. Schroor, 1991 Rebo Productions Lisse.
9. *SUMMA-encyclopedie*, 1977 Kluwer Algemene Boeken Utrecht/Wageningen.

Landschap, Ontginning, Bewoningsgeschiedenis.

Oosteind ligt op de zuidelijke rand van een uitgestrekt veen/kleigebied. Het dorp vormt vanouds een ongeveer oost-west gericht lint op de overgang van zand naar moeras, een aantrekkelijke vestigingsplaats voor de mens. De kerk en omgeving liggen op ongeveer +3 m., terwijl we enkele honderden meters naar het noorden al op 1,5 m zitten. Gaan we naar het zuiden, dan stijgt de bodem geleidelijk tot wel een meter of 6 bij de Everdenberg en ongeveer 4 meter bij het Blik. In de Schellingen ligt de bodem echter weer iets lager op slechts 2m NAP. Bij de tot in de jaren 60 veel voorkomende winterse overstromingen bleef Oosteind dus droog.

Bij de indeling van de bodemtypen blijkt de zandgrond van Oosteind grotendeels te vallen onder de categorie oude bouwlanden met sterk lemig zand. Bij de Schellingen en de Hoge Akkers is de bodem kalkarm lenig fijn zand. In de Willemspolder ligt eerst een strook die een overgang vormt van zand naar klei, vervolgens zware klei en naar het noorden wat lichtere klei. Tegen 's Gravenmoer ligt dan nog een restant van een veengebied, dat vroeger veel omvangrijker was. Bij de jaarlijkse inundaties bezonken de zwaarste kleideeltjes het verst van de rivier. De zware kleibodems kwamen dus het verst zuidelijk. De klei van de Willemspolder wordt tot de zeeklei gerekend.

De Nederzetting.

De eerste maal dat we iets horen over de nederzetting is in het jaar 1308, wanneer er in een oorkonde van het ver verwijderde klooster Tongerlo sprake is van Ulendonk. Een zekere Stephanus van Waalwijk neemt dan een hoeve grond van 12 bunder in erfpacht van Tongerlo.² Hoe Tongerlo deze grond zelf verkregen had weten we niet, maar de abdij moet hier dus al voor 1308 bezit gehad hebben. Het gebied waar de gronden lagen werd Haenlare genoemd. Deze naam bevat het element Laar, dat wijst op bosachtig, moerassig terrein. Haan is waarschijnlijk de benaming voor het korhoen, een vogelsoort die tegenwoordig nog slechts op een enkele plaats in Noord-Brabant voorkomt (Rechte Heide) en die binnen enkele jaren wel verdwenen zal zijn uit onze provincie. Maar vroeger kwam deze aan de heide geboden vogelsoort overal in de Baronie frequent voor, getuige het grote aantal haan-toponiemen.

Het toponiem Ulendonk, de oude benaming voor Oosteind, wijst op de hoge ligging van de nederzetting(donk) tegen een moeras (ule).

Het element ule zien we ook in de nederzetting Ulekoten en in de diverse Ulevennen in de Baronie. De naam Ulendonk was gedurende de late middeleeuwen dus de gewone benaming voor de nederzetting.

Pas in de vroeg-moderne tijd kwamen de namen Horst (1512: Horst), Oosteind en Vijfhuizen op. Horst en Vijfhuizen voor het westelijke deel en Oosteind voor het oostelijke deel van de nederzetting. Zo is er in de 17^e eeuw sprake van het Ulendonkse Oosteinde. Horst betekent: hoogte in een moeras. In de 17^e eeuw spreekt men over Horsten, die opkomende syn (ten noorden van Oosterhout) dit waren dus begroeide hoogten temidden van de nog onder water staande polders.

De Wegen.

In 1443 wordt er al gesproken over de Ulendonkcxse strate, dat zal de grote doorgaande weg van Ulendonk zijn geweest, de huidige Provincialeweg. Nog oudere weg-vermeldingen komen we tegen in 1412: de Craenschootschen Dyck en in 1442: den Gruene Dyck. De Hoge Dijk wordt voor het eerst genoemd in 1445: Hoge Dyck. De Dongedijk vinden we een jaar later in 1446: Donge Dyck. De oudste vermelding van de Rijsdijk is uit 1476: Rysdyck. De Rijsdijk zal een dijklichaam gemaakt van rijshout hebben bezeten (of genoemd naar het Rijsbroek?) In het westen lag de weg van Oosterhout naar Geertruidenberg: de Rechtendijk (Rechtendyck, 1624).

Ook in 1624 wordt de Willemspolder off -wech vermeld. In het zandgebied van de Baronie vormden de dijken de verbindingswegen tussen de dorpen: het waren wat hoger gelegen, meestal nogal rechte wegen door de heide. In het alluviale gebied waren de dijken waterkerende lichamen in de zin zoals wij die tegenwoordig nog kennen. De Lange en Brede Heistraat dateren ook uit 1624 wat hun eerste vermelding betreft, Maar ze bestonden uiteraard al eeuwen voor die eerste vermelding. De Gryentstege komen we in het jaar 1527 tegen. Waar het sMeesters straetken 1624, lag weten we niet. (de Meester was de meester van Ter Brake, van de Johannieters). De Nieuwendijk zien we voor het eerst in 1516.

Waterlopen.

Het belangrijkste is voor ons gebied uiteraard de Donge, die we voor het eerst terugvinden in 1335: die Donga en in 1349 als die Dongha. De naam is samengesteld uit donk'hoogte'+ Aa, vroeger een algemene benaming voor 'water'. Dus Dongha betekent water dat langs een donk stroomt. Weke donk dat is? Mogelijk Raamsdonk dat in 1273 voorkomt als Dunc, of Dongen, dat in het centrum enige zandige hoogten bezit (de Bergen).

Met het inunderen van de Willemspolder in 1421 (en dat water bleef enkele eeuwen staan) werd een belangrijke inkomstenbron voor de bewoners van Oosteind weggenomen: het was niet langer mogelijk er hooigras te winnen of moer te delven. Maar er kwam een andere bron voor in de plaats: de visvangst en die leverde misschien nog wel meer inkomsten op dan het schrale hooiland. Door al die watermassa's werd de loop van de Dongen veranderd: de rivier

Ging meer naar het noorden stromen en de oude loop kreeg de naam de Oude Donge (1624: Oude Donga). Wel bleef de grens tussen Raamsdonk en Oosterhout liggen op die Oude Donge.

Een andere waterloop de Kreek komen we tegen in 1512: de Creeck.

Het Lage.

De oudste naam uit het laaggelegen moerassig terrein ten noorden van de nederzetting is Kraanscot: 1353 Craenschot. Een schot is een wat hoer liggend stuk, uitspringend in moerassig terrein. Kraan is het middelnederlandse woord voor de Kraanvogel, Grus. Dit dier zien we in Nederland alleen op doortrek, meestal in het najaar en dan nog vrijwel alleen in het oosten van Noord-Brabant. Vroeger trok dit prachtige dier ook meer in het westen door en in de middeleeuwen broedde het hier en daar, waarschijnlijk ook in het stille en moerassige Kraanscot.

Het hoogste deel van Kraanscot werd aangeduid als Hooch Craenschot, 1591. In de Willemspolder lagen gebieden die met de naam bunder werden omschreven. Een bunder was een oppervlaktemaat ter grootte van 1,29 ha. Zo noemt men de Dertich Buynder, 1624, maar ook de Zeven Buynder 1512, de Acht Buynder, 1522 en de Negen

Buynder, 1527. Bundernamen komt men vooral tegen in venige gebieden, vaak in combinatie met hoeve-namen. Een hoeve was namelijk een strook grond van 12 bunder *dus 12 bunder op een rij]. In het oude cultuurland waren de percelen altijd zeer klein, vaak maar een half bunder of nog veel minder. Maar in halfontgonnen, minder waardevolle gebieden werd de grond in grotere porties uitgegeven: wel in hoeven of in delen ervan. Wat hoeven betreft vinden we dan op Oosteind: de Hoeve van Chaem, 1624, de Hoeve van Tolluysen, 1512 en de Hoeve van Nouweleyn, 1624. Die laatste hoeve zal wel verband houden met Tongerlo, want de voornaamste boerderij van dit klooster te Alphen heet de Nouweleynse Hoeve. Hier moesten vanuit de hele Baronie de pachten en cijnsen naar toe gebracht worden. Een hoeve was oorspronkelijk een stuk grond van 12 bunder, waarop een boer zich kon vestigen. Als er een boer op zo'n stuk grond ging boeren, moest hij uiteraard een woning en stal hebben. Dit bouwwerk werd nu later ook wel een hoeve genoemd. Maar de naam van het land is primair, die van het bouwwerk scundair. Waar al de hoeven en bunders op Oosteind precies lagen is nog niet zo goed uitgezocht.

Nog een naam uit het lage gebied is Aard: den Aert, 1445. Aard kan betekenen gemeenschappelijk gebruikte grond. In deze betekening komt het woord voor in de Baronie, bv. In de Achtmaalse Aard. De Hazeldonkse Aard (onder Rijsbergen), de Aard (te Princenhage, Ginneken etc.). Maar misschien betekent Aard te Oosteind wel iets anders, zoals nat land aan een water. De Kijlen in de Willemspolder (1349 Kyel) duidend op stromend water. Het is hetzelfde woord als Kil'stromend water, rivierbedding. Beemden zouden we in de Willemspolder veel verwachten. Maar de term beemd wordt hier vrij weinig gebruikt, tenminste als toponiem komen we deze haast niet tegen. Slechts één voorbeeld: bernenbeemt, 1624. Is bern hierin een waternaam? De oorden (1394 den Oert) wijzen op hoeken of punten, die in de bocht van de rivier de Donge gelegen zijn.

De Bouwlanden.

In het centrum van de nederzetting stonden de boerderijen en bij elke boerderij lag wel een stuk bouwland, de huisakker of aanstede.

Namen met akker vinden we op Oosteind vrij frequent:

1624	den Grooten Acker;
1516	den Langen Acker;
1484	den Hoecaker;
1619	den Hooghe Acker.

In het jaar 1432 horen we al spreken over het 'oude Roggelant', blijkbaar een perceel waar rogge verbouwd placht te worden. Dan hebben we in 1624 vermeldingen van het 'Swartlant' en de 'Swartenacker'. Wat Zwart hier betekent is niet helemaal duidelijk. Aaleen maar de kleur van de grond? In 1516 wordt een bepaald stuk bouwland aangeduid met de naam 'Int Leem' en een ander in 1619 als Hopveldeken. Blijkbaar werd er nogal wat bier gebrouwen. Als een boer een stuk heide wilde ontginnen, legde hij een wal rondom het stuk grond aan. Op die wal plantte hij struiken om een ondoordringbare heg te krijgen. Aan de buitenkant van de wal ontstond door het uitgraven een (droge) sloot. Dat was een extra barrière voor het loslopende vee. Schapen en koeien moesten immers koste wat het kost uit de akker worden gehouden. Als vee een akker met graan binnendrong was de schade niet te overzien. De heg zorgde voor minder verstuiving. Bovendien leverde de heg een massa musterd en

geriefhout. Op Oosteind komen we diverse veldnamen tegen die op een omsloten stuk grond duiden.

In 1428 spreekt men van de Heyninge te Ulendock en in 1624 over Coentjens heyninge. Ook de Campen waren omheind. Een kamp is een oost- en middenbrabantse naam voor heining. In Gilze/Oosterhout bereiken de kamp-namen hun meest westelijke verspreiding. De Hovinge, 1624, kan een omsloten perceel zijn: hovinge komt in de Baronie steeds voor al het gewone woord voor hof=moestuin.

Hoe zag de begroeiing er op Oosteind uit in de loop der eeuwen.

Hoe verder we in de tijd teruggaan hoe onzekerder het beeld is dat daarover geschetst kan worden. In elk geval was er naast cultuurgrond altijd wel een flink stuk woeste grond, heide en moeras. Uit enkele toponiemen valt iets te reconstrueren over de planten- en dierenwereld. Zo wijst berk in de namen Berckenstert, 1481, Berckt, 1443 en Bercksloot, 1624 op het voorkomen van de bekende boom. Eigenlijk zijn er twee soorten: de Zachte Berk en de Ruwe Berk, waarvan de eerste meer voorkomt op moerassige plaatsen. Op begroeiing met biezen wijst de al in het jaar 1412 geattesteerde naam Biezeleer. Dus een laar= bosachtige moerassige plaats begroeid met biezen. Het Rijsbroek komt in het jaar 1519 voor: Rysbroick; het zal begroeid zijn geweest met rijshout.

Ook de Griend is een naam die op bepaalde struiken wijst, nl. wilgen. Aan dieren vinden we dan nog korhoenders (in Haenlare), Kraanvogels (in Kraanschoot) en eenden (in de Eyndevelde). De Korhoenders en Kraanvogels geven aan dat Oosteind toen een waar natuurgebied moet zijn geweest.

Op de aanwezigheid van turf= brandstof wijzen de toponiemen de Brandt, 1624 en de Brantstede. In de Willemspolder werd nog in de 20^e eeuw turf gestoken. De Onnutte Velden waren voor de boeren waarschijnlijk niet erg aantrekkelijk: slechte grond. Het nieuwe Goet, 1595, zal een in die tijd pas ontgonnen nieuw grondbezit (goed) geweest zijn.

Op bezit van een geestelijke instelling wijzen namen als: Geestlant, 1624 (bezit van een tafel van de H.Geest, de armenbedeling) en Outerland, 1512 (=altaarland).

De Schellingen is een gebied op de grens met Dongen: het woord hangt samen met schol= klomp. Enkele namen die niet meteen duidelijk zijn: doodslac, 1591; Garenstrick, 1521; Jock, 1624; Scherden, 1624; Nueken; Strijckhoeck, 1595 en Kelder, 1512.

Dootslac zal wel een vervorming zijn van het middelnederlandse woord Dootlage, dat staat voor 'moeras, slijkpoel'. Was de Garenstrik een gebied waar vogels gevangen werden? Is er verband met de Strijckhoek? En is dat dan misschien een hoed, gebied waar de strikken stonden opgesteld? Een juk of jok was een gebied zo groot als een span ossen in één dag kan ploegen of een stelling in het water.

Heeft Scherden iets te maken met Scharen, dat zijn de eenheden van een gemene weide? Ook het toponiem Coeweijde, 1624, op Oosteind zou in de richting van een gemeenschappelijk gebruikte gemeente kunnen wijzen.

Nueken zal wel een foute lezing zijn, maar voor welk woord?

Kelder kan slaan op ondergelopen grond. Of houdt het verband met Kil? Dan de naam de Overmaten. Waarschijnlijk gaat het hier om extra toegevoegde gronden bij een bepaalde uitgifte.

In 1624 wordt er op Oosteind een grote Linde vermeld. Waar deze precies stond is nog niet bekend. In Oosterhout, op de Heuvel, stond omstreeks deze tijd een enorm grote Lindeboom van vele meters omvang.

Landbouw.

Wat verbouwden de boeren eeuwenlang op Oosteind en hoe deden ze dat? Hoe waren de opbrengsten? Welke soorten vee hielden de boeren? Allerlei vragen die makkelijk gesteld maar moeilijk te beantwoorden zijn.

Tom boeren. Hoogstr. 1949.

Eerst de gewassen. De boeren verbouwden nooit slechts één gewas: ze hadden allerlei soorten granen en handelsgewassen. In elk geval was rogge eeuwenlang op de zandgronden het belangrijkste produkt. Het werd jarenlang op hetzelfde perceel geteeld. Dit graan had weinig mest nodig, had vrijwel geen last van ziekten en was goed bestand tegen ons koude klimaat. In strenge winters kon het wel eens uitvriezen, maar

dan kon er in het voorjaar altijd nog een zomergraan gezaaid worden. Rogge leverde het brood voor de doorsnee-mens. Alleen de elite kreeg tarwebrood. Gerst werd verbouwd voor het bier. Haver en ook zwarte haver werden in het voorjaar gezaaid en werden dan in augustus/begin september geoogst. De haver diende als veevoer (paarden, kippen), maar ook wel voor de bierbereiding.

Een ander zeer belangrijk gewas van de zandgronden was de boetweit, een duidendknopige plant (dus geen echt graan). Deze plant werd vanaf ca 1400 op vrij grote schaal verbouwd en vooral in de 18^e/19^e eeuw ging de teelt vooruit. Na rogge was het het tweede gewas. Boetweit was echter zeer vorstgevoelig: kon in mei nog bevriezen en ook in september. Voordeel was echter dat boetweit vrijwel al het onkruid onderdrukte. Een onkruid was vroeger een plaag waartegen een boer zijn hele leven streed. In granen kon onkruid moeilijk bestreden worden want men zaaide nog niet in rijen, maar breedwerpig. Dat betekende dat alles met de hand gewied moest worden. Aan handelsgewassen verbouwd de boeren koolzaad, raapzaad (meer dan het vorige) en vlas. Vlas diende uiteraard voor het maken van linnen. De olie van het raap- en koolzaad werd gebruikt voor spijzen, maar ook voor lampolie. Het overschot van de uitgeperste zaden leverde raapkoek, een gewaardeerd veevoeder. Later werden rapen vooral geteeld om groen gevoerd te worden aan de koeien: olie verkreeg men toen vooral uit koolzaad, want dat leverde meer en beter olie dan raapzaad.

De aardappel komt pas in het bouwplan voor vanaf 1750. Maar desondanks kon de aardappel in de volgende eeuwen opklimmen tot een zeer belangrijk gewas: de opbrengst ervan was namelijk veel hoger dan die van granen en ook leverde de aardappel zeer veel vitamine C.

Op de armste zandgronden werd tot in de 20^e eeuw spurrie verbouwd. Deze plant komt van nature voor op de zandgronden en bevat veel vet. De koeien die spurrie gevreten

hebben geven melk met veel vet van goede smaak. Vandaar dat de spurrieboter zo geliefd was.

Vlas werd overal op de zandgronden op kleine schaal verbouwd voor eigen onderhoud: uit de zaden haalde men olie (lijnolie) en de stengels werden na een langdurige bewerking gebruikt voor het maken van linnen.

**Koeien aan de Groenendijk
nabij de Hoge Akker**

Het vee bestond voornamelijk uit rundvee ('beesten') en schapen. Om de kar en ploeg te trekken gebruikte men vooral de goedkope ossen. Paarden waren sneller maar moesten ook graan (haver) hebben en een os hoefde alleen maar gras en hooi. De kleur van het vee was totaal anders dan tegenwoordig: men trof een mengsel aan van rode, blaren, ruggelingen, gevlekte en nog andere typen, maar vrijwel geen zwartbonte. Die zijn pas de laatste eeuw opgekomen. In 1699 wilden Oosterhoutse boeren wat vee gaan weiden in Almkerk en Dussen. Dat vee moest voor het transport een bewijs hebben dat het eigen vee was en niet bedoeld voor de handel. In

een door het dorpsbestuur afgegeven 'paspoort' werd het vee dan vaak omschreven. In dit geval treffen we aan:

Een swart osken, gaende op syn 3 jaeren hebbende eenighe blaer voort hooft; een swarte koede(!); een root leegh beest, hebbende een wit sterken voorde cop en 4 breede tanden; een swart bleer veersken gaende op syn 2 jaeren; een swart bruyn veersken; een bleeck root veersken, een root gremel(=is gevlekt) hockeling gaende op syne 2 jaeren; een roode oude koye hebbende 2 cromme horens.

De schapen konden op de heide hun kostje bij elkaar scharrelen.

Geiten werden niet veel gehouden, ook pluimvee was niet erg talrijk.

Tekst: Chr. Buiks

*Dr. Ir. D. van Diepen: Bodemkaart van Noord Brabant, Wageningen (1968);
Cerruti, Mr. F. F. X.: Middeleeuwse rechtsbronnen van stad en heerlijkheid Breda,
deel I (1956), p. 87*

*Moerman, H. J.: Nederlandse plaatsnamen, een overzicht (1956), p. 240
Cerruti, I. p. 224*

Moerman, p. 127

Verdam, Dr. J.: Middelnederlandsch Handwoordenboek, p. 143

Schönfeld, M.: Veldnamen in Nederland, (1950), p. 165.

Veldnamen op Oosteind

DOOR CHR.BUIKS.

Veldnamen of toponiemen

zijn namen van akkers, beemden, weilanden, heidevelden, bossen, hekkens, waterlopen etc.

Een bepaald perceel kreeg vaak een naam omdat de boer dan aan zijn familieleden kon zeggen, waar hij aan het werk was. Ook voor de beschrijving van de duizenden percelen in verpondings- of cijnsboeken was het uiteraard handig indien een stuk grond een naam droeg. Pas na de invoering van het kadaster in het jaar 1832 kreeg elk stuk grond een eigen kadasternummer, voorafgegaan door een sectienummer. Op de bijbehorende kadasterkaart kan dan zonder enige moeite de ligging van het betreffende stuk grond worden afgelezen.

Een niet onbelangrijk deel van de veldnamen dateert uit de late middeleeuwen. De oudste naam van een perceel, die nog steeds in gebruik is, is die van Blindschot, een akker gelegen op Lijndonk onder Bavel. Deze naam komt voor het eerst voor in het jaar 1308 als "Blintschot". Ongetwijfeld zal deze naam nog wel ouder zijn dan de eerste vermelding, maar hoeveel ouder weten we niet.

In het algemeen vinden we de namen van nederzettingen eerder vermeld dan die van percelen. De oudste vermelding van een nederzettingsnaam is die van Alphen: in het jaar 709 schenkt een edelman aldaar, een zekere Engelbertus een aantal boerderijen aan Willibrord, die ze later weer aan zijn klooster te Echternach vermaakte. Na Alphen komt Gilze als oudst vermelde plaats: in het jaar 1016 wordt gesproken over "Gilisa". De overige plaatsnamen uit de Baronie komen bijna steeds voor het eerst voor in de 12^e of 13^e eeuw, en soms nog pas later.

Het aantal veldnamen blijkt overweldigend groot te zijn. Voor een plaats als Rijsbergen komen we bv. op een 5.000 namen, voor Ginneken en Princenhage ongeveer evenveel. Het totaal van de hele Baronie zal wel ongeveer 100.000 benaderen.

Door dit enorme aantal beschikken we over een zeer rijke, bijna nog ongebruikte bron voor de regionale geschiedenis. We kwamen bv aan de hand van oude veldnamen reconstrueren waar oude verdedigingswerken lagen (burg, castel, schans), of waar (prehistorische) begraafplaatsen te vinden zijn (tommel) of waar eens een grote boerderij stond (hofstad, hofstede, hoffstap, hontsteert, hoogsteen, alle gevormd uit hofstad), of waar mogelijk ooit romeinse bouwwerken stonden (steen, bv in Steenakker onder Princenhage, Steenlo=Steehoven onder Oosterhout? etc).

Uit de veldnamen kunnen we de oude landbouwmethoden reconstrueren: bedden en zaalden duiden er op dat er veel akkers in bedden verdeeld lagen, heiningen geven aan dat een belangrijk deel van de akkers omheind waren. Verder worden vrijwel alle akkergewassen die verbouwd werden in veldnamen vermeld (Gerstakker, rogheining, tarweveld, boekweitdonk etc.) Ook de onkruiden die op de akkers groeiden komen rijkelijk aan bod in diverse toponiemen.

Een groot deel van de akkernamen vertelt ons iets over de perceelsvorm. De boer werd bij het ploegen en eggen natuurlijk dikwijls geconfronteerd met de afwijkende vorm van een perceel. Veel voorkomende vormaanduidingen zijn bv. geer, spie, strijp(=steep), bijl (lijkend op een bijl) enz.

Hoe zag het landschap er eeuwen geleden uit? Waren er bossen of heidevelden, welke bomen groeiden er, was een gebied moerassig of juist erg droog? Dit alles kunnen we vrij gedetailleerd te weten komen.

Namen met hout wijzen bv op (verdwenen) bossen met hoog opgaande bomen. Denk maar aan namens als Den Hout, Oosterhout, Wernhout, Ulvenhout, Heusdenhout, Varent (uit Varenhout). Namen met lo geven plaatsen aan waar ooit een dun loofbos aanwezig was: Bavel, Oekel, Vrachelen, Loveren onder Baarle-Nassau (uit Lo-hoven) etc.

Voor de vestiging van kolonieten was een droge woonplaats natuurlijk een eerste vereiste: zij gingen wonen op bergen of donken, denken we maar aan Wagenberg, Geertruidenberg, Zevenbergen, Steenbergen, Raamsdonk, Lijndonk. Met het woord heuvel geeft men in de Baronie meestal het iets boven de omgeving uitstekende centrum van een nederzetting aan. Zo kent men een heuvel in Oosterhout, Den Hout, Ulvenhout en Vrachelen. Ook horst betekent hoogte, maar dan een begroeid met kreupelhout en gelegen temidden van een moeras.

Toponiemen die in relatie staan met de vochtigheid van het milieu kennen we in de Baronie legio. Namen met mortel, goor, broek, ven en ule duiden op een drassige omgeving.

Heel wat veldnamen geven ons ook een indruk van de dieren, die hier ooit leefden. Vooral vogels treden veelvuldig op in toponiemen, uiteraard omdat deze veel eerder opvallen dan de meer 's nachts levende zoogdieren. Maar toch komen deze laatste ook voor: vos, wolf, bever, fis (=bunzing), hert, ever etc.

Genealogen kunnen gemak hebben van een lijst met toponiemen als we ons realiseren dat een deel van die namen is samengesteld met oude familienamen, soms zelfs met uitgestorven familienamen.

Waar vinden we al die veldnamen?

Er zijn twee soorten bronnen: de schriftelijke en de mondelinge.

Om met de laatste te beginnen: vrijwel alle oude boeren kennen nog wel enkele namen van akkers die tot hun eigen bedrijf horen. Door ruilverkavelingen, stadsuitbreiding en wegeaanleg wordt het landschap tegenwoordig echter sterk veranderd: percelen verdwijnen helemaal (bebouwing), of gaan op in grotere (ruilverkaveling) en dan is het dus te laat om nog na te gaan waar een bepaald stuk grond ooit lag. Hoogstens kan de boer op een oude kaart dan nog aanwijzen waar het betreffende stuk grond ooit lag. En kaartlezen is niet iedereen gegeven...

In de archieve vindt men de meeste veldnamen: men kan wel stellen dat meen dan $\frac{3}{4}$ van alle ooit in gebruik geweest zijnde namen is uitgestorven. Als bv een stuk grond een nieuwe eigenaar kreeg, kreeg het ook een nieuwe naam. In de 80-jarige oorlog, toen verschillende dorpen vrijwel met de grond gelijk zijn gemaakt en de bevolking in zijn geheel was gevlucht, zijn er ook nogal wat namen veranderd of geheel vergeten. Wat Oosterhout betreft vindt men veel archiefmateriaal in de archieven van kloosters als Tongerlo en St.Catharinadal. Verder in het gemeentearchief van Oosterhout, het Rijksarchief in Den Bosch en het Rijksarchief in Den Haag.

De verklaring van de toponiemen is een deelicaat punt: de toponiemen zijn vaak zo oud, dat wij de woorden waaruit zo'n toponiem is opgebouwd niet meer begrijpen. We kunnen dan een beroep doen op bv het Middelnederlands Woordenboek, maar dit schaft voor dergelijke namen ook lang niet altijd raad. In België bestaan tientallen boeken die de veldnamen van een bepaalde gemeente behandelen. In Nederland bezitten we enkele, meest verouderde samenvattingen op toponymisch gebied.

Voor de verklaring van een naam moet men uiteraard zeer goed bekend zijn met het plaatselijk dialect; ook kennis omtrent de juiste legging van een stuk grond is vaak van groot belang om te komen tot een goede interpretatie.

Soms kunnen ook oude kaarten helpen bij het traceren van de precieze situering van een perceel. Kaarten van vóór 1800 zijn echter schaars en meestal te grof van schaal. Voor dat we met de bespreking van de namen van Oosteind beginnen, zullen we een overzichtje geven van de oudste vermeldingen van gehuchten of nederzettingen in de directe omgeving van Oosteind.

Dongen:

- 1279: versus Donga (Van Goor, p.424)
 1287: ten Donghene (Cerutti, I,p.48)

Ter Aalst:

- 1311: Ludivicus dictus van der Aelst (Cerutti, I,nr 104)
 1335: de Aelst (Cerutti, I,p.161)

Dorst:

- 1296: Dorst (Drossaers, 4631)
 1303: apud Dorst (Gem.Archief Breda, II-36,N20,f63v)

Den Hout:

- 1311: Rolinus dictus van den Houte (Cerutti,I,nr 104)
 1321: Johanne de Houte (Erens, III,nr 606)
 1325: ten Houte (Cerutti,I,nr 124)

Seters:

- 1287: Ceterswaert (Cerutti,I,p 49)
 1396: tot Seters (Cart.Karthuizers IV,f20)

Steehoven:

- 1213: Sthenlo (Van Mieris,I,p 158)
 1275: Steenlo (Van den Bergh, II,p. 284)

Vrachelen:

- 1327: Gherijt van Vracht (lees: Vracle) (Cerutti, I.p.131)
 1383: Jan Gheriitszoene van Vrachel (Cerutti,I.p.317)

En tenslotte Oosterhout:

- 1213: nemus (oerwoud, moerasnos) inter Osterholt et Sthenlo (Koch,p.512)
 1250: Walterus de Hosterroth, getuige te Oerle (Cams,I.p.316) ?
 1262/72: Oosterhout (Van Goor,p.423)
 1277: Oosterhout (Cerutti,I,nr 51)
 1279: Hoesterhout (Catharinadal,nr 20)
 1287: Oesterhout (Cerutti, nr 64)
 1292: Ostrout (Cerutti,I,nr 75)

Algemeen bekend is het feit dat Oosteind vroeger Ulendonk genoemd werd, een naam die we tegenwoordig alleen nog maar terugvinden in Carnavalstijd. De oudste vermelding van deze naam dateert uit het jaar 1308:Ulendonc (Cerutti,I,nr 99).

Dan volgen:

- 1325: Ulendonc, Hulendonc (Drossaers, R172)
 1330: tote Ulendonc (Cerutti,I.p.141)
 1331: den moer op Ulendonc (Hamaker,I.p.126)
 1336: Ulendonck (Sanders,p.16)
 1349: Lijsbet van Ulendonc (Cart.Begijnhof,nr 28)

1356: van Ulendonc (Cart.Karthuizers,VI, f15v)
1592: tvuylendongh, R285,f69v
1624: tuylendonck,P1259, f42;tulendoncq, f46; t vuylendoncq, f 129; tullendonck, f 140v

De betekenis van donk is goed bekend: zandige opduiking in moerassig gebied. De meeste donken in de Baronie zijn wat hogere punten, gebieden van enkele tot enkele tientallen hectaren, meestal dicht bij een waterloop gelegen.

Wat betreft ule kan men vergelijken een naam als Ulekoten en Ulestraten in Zuid-Limburg. Dit ule betekent "moeras"; het is waarschijnlijk gevormd uit aue, ouwe "alluviaal land"

met daarachter een l.

In Vlaanderen treffen we aan een boerderij met de naam Ulendonc onder Maldeghem en Hulendonc, een plaats bij Adegghem (De Flou, deel 5, kolom 1017)

De huidige naam van Ulendonk is Oosteind. Hiermee werd oorspronkelijk alleen het meest oostelijk gelegen deel van Ulendonk aangeduid, dus het gebied bij de Groenendijk. In 1590 spreekt men over: opt d'oisteynde (R285, f18) en rond 1700 luidt het: op het oosteynde by de wyde Donga (GA.O.154.f4).

Een naam als Oosteind komt vrij veel voor : te Gilze was bv ook een gehucht met deze naam, evenals te Beerse in België.

Het westelijk deel van Ulendonk heette wel Den Horst, uitgesproken als den ost. De oudste vermelding van dit gebied is uit de 15^e eeuw: aen den horst (Cart.Karth.II.f72v).

In het jaar 1473 vinden we dezelfde schrijfwijze, evenals bv in 1522: aenden horst.

Een horst is een hoogte in moerassig terrein, begroeid met kreupelhout.

Toen de streek ten noorden van Oosterhout en Oosteind, nadat die eeuwenlang onder water had gestaan (sedert de St.Elisabethsvloed van 1421) weer langzaam begon droog te vallen, werden de stukjes, die reeds boven het water uitkwamen "horsten" genoemd. Men sprak van "horsten die opcomende syn".

Nog een naam voor Oosteind die mogelijk alleen in de volksmond leeft is "het geun end", dat wil zeggen: het gindse einde. De naam is blijkbaar gegeven vanuit Oosterhout.

Watervamen

De enige rivier die langs Oosteind loopt is de Donge, in 1422 bv genoemd: die Dongha. Deze riviernaam is samengesteld met het in de middeleeuwen zeer verbreide Aan, een aanduiding voor stromend water, en Donk (waarin de eind k verzacht is tot g). De rivier heeft zijn naam overgedragen op de nederzetting Dongen.

Welke donk bedoeld wordt in Donk-Aa is niet duidelijk; men zou kunnen denken aan Raamsdonk, dat in oude bronnen ook wel voorkomt als "Dunc", of anders aan de Bergen, een hooggelegen zandgebied ten zuiden van de kern van Dongen.

De Donge liep vroeger in de Willemspolder een stuk meer zuidelijker dan thans: daar ligt nog de oude bedding die de Oude Donga of de Oude Dongsloot genoemd werd. Bij de brug naar 's Gravenmoer was de Donge al tamelijk breed; daar heette deze stroom wel "de wyde donga". Die brug wordt trouwens al zeer vroeg vermeld, bv in het jaar 1325: "Batenbrug". Waarschijnlijk genoemd naar een familie Baten of een persoon Bate (=Beatrijs).

Bruggen waren in de late middeleeuwen zeer schaars: waar het kon reed men met kar en paard door een rivier. Men gebruikte hiervoor plaatsen waar de ondergrond voldoende stevig was: de voordes. Soms versterkte men de bodem van de rivier teer plekke met musterd of met stenen, maar dan was het probleem waarschijnlijk dat men

een oneffen ondergrond kreeg en kans liep dat de kar omviel met alle gevolgen vandien.

Brede rivieren stak men over met een veer, of met een schipbrug.

De Groenendijkse haven werd aangegeven als "de vaert", 1624. In 1521 praat men al over "de nyeuwe vaert". Toen zal er dus ook wel een oude vaart geweest zijn, hoewel we die pas in 1624 tegenkomen "doute vaert".

In de Willemspolder lagen in 1480 "de Creken".

In 1624 wordt vermeld: "de Berksloot", een sloot in het gebied de Berkt. Tenslotte vermelden we nog een stuk water "den Eendenpoel", een naam die nog in de volksmond bekend is.

Dijken en wegen

Veel doorgaande wegen werden vroeger met dijk aangegeven. Zo'n dijk liep dan tussen twee dorpen, vaak loodrecht op een beekdal of door de woeste grond. Voor het onderhoud van zo'n doorgaande weg moest het hele dorp opdraaien: van elk gezin moest één vertegenwoordiger op komen draven, voorzien van schop en soms ook van paard en wagen.

In laaggelegen gebieden lagen natuurlijk ook wel echte waterkerende dijken.

Enkele dijk-namen onder Oosteind zijn:

de Craenschotschen of Bercktdyck, 1624

den Gruendike, 1422

opten Hoghendyc, 1422

an des out meestersdyck, 1413

aenden Rysdijke, 1422.

De Kraanschotsedijk is genoemd naar het gebied Kraanscot. De Groenendijk liep naar een groen gebied, nl. de beemden langs de Donge. Deze naam komt trouwens tamelijk verbreid voor in de Baronie, bv onder Teteringen. Verder liggen er in Oosterhout maar liefst drie Groenstraten: een op Den Hout, een ten zuiden van de Hogendijk

en nog een in Dorst. Ook Zwartendijk en Wittendijk komen voor.

De Oudmeestersdijk zal genoemd zijn naar een voormalige meester van de Commanderie van Ter Brake. Deze commanderie bezat landerijen aan de Rijsdijk. Het centrum van de Commanderie lag te Alphen, op de huidige Prinsenhoeve. Na de vernietiging van de orde van de Tempeliers in 1311 kwamen de bezittingen van deze orde aan de Johanniters (in Alphen en Oosterhout althans).

De naam Rijsdijk is ook tegenwoordig nog in gebruik. Een dijk vervaardigd met rijs? Of genoemd naar een gebied de Rijs?

Rijs is een woord dat gebruikt wordt voor berkentakken.

Bouw- en weiland

Het belangrijkste gebied voor een nederzetting is altijd het bouwland: daar moest immers het voedsel gewonnen worden. Zonder bouwland geen nederzetting (als we de sporadische handels- of turfgraversnederzettingen even buiten beschouwing laten). Bij elke nederzetting vinden we dan ook een vroeg ontgonnen akkercomplex dat in de Baronie gewoonlijk met de naam "akker" aangeduid wordt. Dit complex was enkele tientallen hectaren groot en lag uiteraard op de meest vruchtbare bodem: men had zeer goed in de gaten waar wel en waar geen goede oogst te verwachten viel. Een belangrijke indicatie voor vruchtbare bodem zal de aard van de begroeiing gegeven hebben: groeiden er bv essen en iepen of linden is een bepaald gebied dan kon men er zeker van zijn met vruchtbare bodem te maken te hebben. Als er echter berken en eiken groeiden, dan was de bodem minder geschikt.

Waar nu het centrale akkergebied van Oosteind gelegen heeft weten we niet precies: in de buurt van de kerk? Of moeten we het zoeken tegen de Donge in de Hoge Akkers? Weilanden zullen er op Oosteind natuurlijk ook verschillende geweest zijn: de bosweyen worden vermeld in 1592, de coeyweyeijde in 1624 en de paepenweye in 1684.

Beemden zijn hooilanden: hiervan bezat Oosteind een uitgebreid areaal van wel enkele honderden hectaren. Hooiland was vroeger erg schaars in de Baronie. We zien dan ook dat boeren uit de zuidelijke zanddorpen zoals bv Gilze en Alphen komen hooien op Oosteind en ook wel te Raamsdonk of zelfs in de Biesbosch. Zij bleven dan vaak een dag of 10 over in een keet of hut, namen voedsel en bier mee etc. Enkele beemdennamen zijn: bannen beempt, 1524 en "de hooghe beempden", 1592.

Afgesloten percelen

Als een boer in vroeger tijd een stuk grond ontgonnen had, was het zaak om er voor te zorgen dat het vee (dat soms los rond liep) geen schade in de veldgewassen aanbracht. Als eer een keer een kudde schapen of een stel koeien in de rogge gelopen hadden was de hele oogst vertrappt.

Om nu te voorkomen dat het vee in de akkers kwam, werden er rondom die akkers wallen aangelegd. Op die wallen – die in de Baronie trouwens vrijwel overal grachten werden genoemd – kwam nog een heg, bij voorkeur met flink wat doornige gewassen erin (meidoorn, sleedoorn, gaspeldoorn). De meest gangbare naam voor een akker omgeven door een wal was in de late middeleeuwen: heining. In oostelijk Brabant vindt men al equivalent wel: kamp. Oosteind ligt blijkbaar net op de overgang want zowel heining als kamp treffen we hier aan:

moysaerts heyninge, 15^e eeuw (Moysaerts is een verdwenen familienaam).

die Campen, 1512

die cort Campen, 15^e eeuw

de hoick campen, 1519 (=hoekkampen)

Later zijn er nieuwe termen gekomen om dergelijke omsloten percelen aan te duiden: polder, inneem, inslag e.d.

Een polder blijkt in de zandstreken van de Baronie een veel voorkomende veldnaam te zijn: er worden stukken nieuw ontgonnen heidegrond mee aangegeven. De wal rondom zo'n perceel is dan te vergelijken met de dijk rondom een polder. In de zin zoals wij dat woord tegenwoordig nog kennen.

Blok, blook of bulk is een frequent voorkomende naam voor omsloten weilanden.

Op Oosteind vinden we:

de Bloxkens, 1522;

den hogen Block, 1512

Op ontginning duidt zeker en vast ook de naam "nyeuwe goet", vermeld in het jaar 1422. Goed komt wel vaker voor in de betekenis van "grondbezit".

Begroeiing en dieren

Bomen zijn natuurlijk veel opvallender dan kruidachtige planten: daarom komen we in veldnamen ook meer boom-namen dan plantennamen tegen. De veldnamen met een boom-naam erin zijn op Oosteind bv:

de Berkt, 1714 (=plaats waar berken groeien)

de Grient, 1479 (plaats waar grienthout groeit, wilgenhout)

die Rys over den Ryssdyc, 1422 (rijshout)

den boeckenden willich, 1688 (wild met blad dat lijkt op boekweit, boekend)

delsken, 1450 (els)

die Gagelrys, 15^e eeuw (plaats waar gagel groeit).

Gagel werd vroeger algemeen gebruikt als smaakstof en conserveermiddel bij bier.

Aan het eind van de middeleeuwen vervangen door hop.

Gagel werd ook wel in matrassen tussen het stro of kaf gemengd om het ongedierte weg te houden: de plant heeft nl een sterke, aromatische geur.

In de buurt van de Schellingen moet eertijds een grote lindeboom gestaan hebben: den grooten Linde, 1624.

Een naam die betrekking heeft op kruidachtige planten:

de Byesen, 15^e eeuw (biezen).

Enkele oude namen met een diernaam erin zijn:

Haenlare, 1308

Craenschot, 1336

thoenderlant, 1662.

Haan komt in de buurt van Oosterhout bv voor in de Haansberg te Rijen en in de Haansberg te Etten, terwijl we onder Teteringen een gebied de Hanen aantreffen.

Vermoedelijk hebben we hier te doen met de korhaan, een dier dat in het voorjaar zeer opvallend baltsgedrag vertoont. Dit gebeurt alleen bij zonsopgang. De mensen stonden vroeger uren eerder op dan thans: ze zullen de korhanen dus vaak hebben zien baltsen. Het dier is geboden aan gevarieerde heideterreinen. Die waren er vroeger volop.

Op de ene plaats graasden schapen, op de andere was net gevlagd, weer ergens anders was een nat stuk. Bovendien lagen er akkers met volop onkruid in de buurt.

Onkruidzaden zijn nl zeer belangrijk als voedsel voor de jonge korhoenders. Door het verdwijnen van dergelijke onkruidakkers en de variatie in heide is het korhoen vrijwel verdwenen.

Op welk hoen het hoenderland betrekking heeft is niet direct te zeggen. Men zou hier ook aan korhoenders kunnen denken, maar die zitten niet op land (=bouwland, akker), maar op heidegrond. Dan eerder de patrijs.

De Berkenstraat.
Wat is Oosteind toch mooi. 1995.

Of een akker waarover een cijns (=een klein jaarlijks te betalen bedrag, meestal aan de grondheer) in hoenders werd geheven.

Het Kraanscot is ongetwijfeld genoemd naar de hier broedende kraanvogels. Deze dieren broeden alleen in uitgestrekte, stille moerassen. Sinds lang al niet meer in Nederland. Ze worden hier nu nog alleen gesignaleerd als ze op doortrek zijn en dan vrijwel alleen in het oosten van het land. Vroeger moet de trekroute van deze dieren meer westelijk gelegen hebben en nog vroeger zullen ze hier gebroed hebben.

De betekening van schot in Kraanscot kan zijn: afgesloten stuk grond, of wat hoger liggend stuk grond, uitspringend in moerassig terrein.

Woeste grond

Grote gedeelten van de Baronie bestonden voor de 19^e eeuw uit woeste gronden: heidevelden, maar ook moerassen. De beste gedeelten van die woeste gronden konden gebruikt worden als weiland voor het rundvee, de mindere alleen voor de beweiding met schapen. Als er moer aanwezig was in de woeste grond, was deze veel waardevoller dan normale woeste grond. Dergelijke stukken vroegen om bescherming daar anders de boeren uit de verre omtrek de turf zouden komen opladen. Zo'n beschermd stuk waardevolle woeste grond werd een "gemeente" genoemd. Tot nog toe hebben we er daarvan op Oostende nog geen aangetroffen.

Behalve het veel voorkomende heide heeft waarschijnlijk ook laar betrekking op woeste grond.

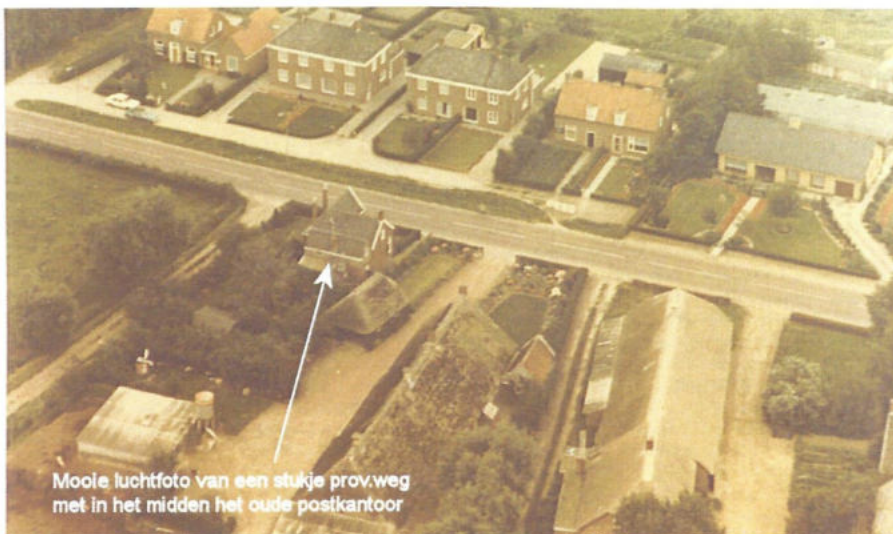
Enkele laarnamen op Oostende:

Den Bieseler, 1527

Haenlare, 1308

Het Laer, 1524

Bij veldnamen treft men zeer vaak een type naam aan dat de negatieve waardering voor de grond tot uitdrukking brengt. Dit soort namen is wel 10 maal meer frequent dan namen die een goede eigenschap van de grond aangeven. Een boer "stuit" niet gauw over zijn eigen akkers. Een als pejoratief op te vatten benaming zal zijn "de onnutte velden" reeds genoemd in 1422.

lopset, gemet, morgen enz.

Oppervlaktematen

In het jaar 1820 werd het metrieke stelsel in Nederland ingevoerd. Men moest vanaf die tijd dus gebruik maken van meters i.p.v. voeten en roeden, hectaren i.p.v. bunders enz. De benamingen van de oude maten bleven nog lang na 1820 bestaan en worden zelfs heden ten dage nog wel eens gebruikt: bunder,

De oppervlaktematen die vroeger in een bepaalde gemeente in gebruik zijn geweest vindt men terug in de veldnamen. We zullen ons op Oosteind beperken tot hoeve, bunder en lopenzaad.

Een hoeve is tegenwoordig een boerderij, maar in de late middeleeuwen was een hoeve een stuk grond van 12 bunder (oude bunders), waarop een boer geacht werd de kost te kunnen verdienen.

Dergelijke hoeven hadden een speciale vorm: een strook grond van 20 roeden breed (dat is 112 m) en 12 x 20 roeden (dat is 2240m), eigenlijk dus 12 (oude) bunders op een rijtje.

De grondheer gaf aan ontginners zo'n hoeve uit tegen een betaling ineens (de koopsom) en nog een klein bedrag per jaar (de grondcijs). In principe werd de ontginner dus nooit eigenaar, maar in de praktijk echter wel. De grondcijs bleef eeuwig constant en hierdoor was die cijs bv in de 18^e eeuw meestal een verwaarloosbaar gering bedrag geworden. De eenheidsprijs was bij de grondcijsen die aan de heer van Breda opgebracht moesten worden 6 denier Lovens per bunder (een denier was 1/12 van een Schelling en een Schelling weer 1/20 van een pons Lovens). Voor een hoeve was het meest voorkomende cijsbedrag dus 12 x 6 deniers = 6 Schelling.

Enkele hoeve-namen in de Willemspolder:

Hulsouts hoeve, 1353

Doedens hoeve, 1422

Aelbrechts hoeve, 1422

die hoeve van nuweleynde, 15^e eeuw

tsmeesters hoeve, 1422

de hoeve van Tholhuysen, 1624

De meeste hoeven zijn genoemd naar de eigenaar.

De hoeve van Nieuweleinde zal bezit zijn geweest van de abdij Tongerlo en zal genoemd zijn naar haar hoofdhof, Nieuweleynde genaamd, te Alphen. Mogelijk moesten de pachters van de Alphense hoeven van Tongerlo hier komen hooien (zoals bv ook te Teteringen in de Vucht.

Nieuweleynde betekent "nieuw land", dus pas ontgonnen land.

Tsmeesters hoeve zal in het bezit zijn geweest van de meester van de Commanderie van Ter Brake, de meester van de Johannieters. Deze Commanderie bezat vanouds veel rechten en goederen onder Oosterhout, o.a. landerijen in de Willemspolder.

9.

Prov.weg met fraaie oude bestrating.
Nog zichtbaar het kleine Vlaamse schuurtje
op het erf van Toon Diepstraten.

Een bunder was tot 1820 een oppervlak van 20 x 20 roeden² ofwel 400 vierkante roeden: in huidige maat 1,29 hectare.

Enkele namen met bunder zijn:

In die IX buenre, 1422

In de X b, 1480

In de XXXIII buynder, 1524

Het halff buynderken, 1698

Men schrijft bunder wel als boenre, buenre, buynder, buender etc.

Bunder-namen komen evenals hoeve-namen vooral voor in laat ontgonnen

moerasgebieden. Daar kon men ook zonder veel hinder rechtlignige kavels uitzetten.

Dat was op het oude land met zijn vele boomstronken, waterloopjes en kromme wegen natuurlijk onmogelijk.

Nog een laatste oppervlaktemaat: het lopenzaad, lopset.

Een lopenzaad was de hoeveelheid die een boer met een keer lopen kon zaaien (uit een zaaischort of iets dergelijks). De gezaaide hoeveelheid noemde men een lopen (de inhoud dus).

In de meeste gemeenten van de Baronie is een oude bunder gelijk aan 6 lopenzaad, maar in Gilze, Oosterhout en Dongen is één oud bunder gelijk aan 8 lopenzaad.

Vanwaar dat verschil? Men zou kunnen denken aan bv. de abdij Thorn, die zowel in Gilze als Oosterhout veel bezittingen had en die in de middeleeuwen zeer veel invloed in deze contreien moet hebben uitgeoefend. Denk maar aan de Thornse marktprijs van de rogge, een prijs waartegen pachten in natura omgerekend konden worden in geld. Deze prijs gold voor de hele Baronie.

Maar als de kleine lopenzaad van 8 in het oud bunder van Thorn af zou komen, zouden we bv ook deze maat verwachten in Baarle, waar Thorn toch ook veel bezittingen had.

Mogelijk speelt de kwaliteit van de grond een rol: op arme grond zaait de boer de rogge dichter om toch nog voldoende opbrengst te halen. Hier zal het lopenzaad dus kleiner zijn. Nu zal het zo zijn geweest dat na de ontginning van de kernen van Oosterhout en Gilze, waar de meest vruchtbare gronden liggen, men moest beginnen aan de veel armere gronden, en heidevelden, van het buitengebied. En daar moest men dus meer graan per oppervlak zaaien.

Hoe het ook zij, op Oosteind wordt éénmaal de lopenzaad als veldnaam vermeld: de vyff loopen, in circa 1600. Het perceel bleek toen echter een oppervlak van 6 à 7 lopenzaad te hebben.

Vormen

Bij elke bewerking van zijn akker werd de boer geconfronteerd met de vorm. Als het niet precies een rechthoek was moest er altijd in een spie geploegd worden en in ernstige gevallen moest men zelfs allerlei overblijvende hoekjes omspitten. Dat gaf veel extra werk.

Onregelmatige percelen zijn in oude cultuurgebieden ver in de meerderheid. Vooral in de buurt van beken zien we zeer vreemde vormen.

Enkele namen die duiden op de vorm van een perceel zijn:

den Berckensteert, 1422

Broedersoort, 1624

de kercke oordekens, 1661

die oerde, 1422

de gheer, in de heystraet, 15^e eeuw

weyland genaemt de byl, 1683

het Wagenzeel (volksmond)

Een steert ofwel staart is een lang in een punt uitlopend stuk grond.

Een oord (of oerd) is een stuk land uitspringend in een rivier

Bijl komt veel voor ter aanduiding van percelen met een lang, smal stuk, loodrecht op een breder deel, in de vorm van een bijl dus.

Een wagenzeel is een kartouw.

Hoog en laag

Oude nederzettingen liggen in de Baronie steeds op de grens van hoog en laag: op de hoge grond liggen de akkers en op de lage de weilanden en beemden. In Oosterhout en op Oosteind kwam het water 's winters tot bij de meest noordelijke boerderijen.

Hoe Oosteind er vroeger uitzag weten we niet: in het zuiden lagen in elk geval de zandgronden : al gauw werden deze in zuidelijke richting gaande vervangen door uitgestrekte heidevelden. In het noorden lagen de weilanden, maar ook de moergronden, waar turf gestoken werd.

Het is niet uitgesloten dat de moergronden ooit geschikt zijn geweest voor de verbouw van granen, bv in de 10^e eeuw, toen er in ons land gedurende decennia een buitengewone droogte heerste.

Op hoge ligging wijzen namen als donk, berg en horst, die we in het bovenstaande al zijn tegengekomen. Ook hil (verwant met het Engels hill) kan op een hoogte wijzen. In de Baronie zijn hillen vrijwel steeds aanwassen langs een rivier, hier langs de Donge. In 1686 wordt gesproken over een gebied "de hillen", langs de Oude Donge.

Een broek is een moeras. In 1512 spreekt men van het "rysbroeck". Mogelijk heeft ook "den kelder", 1512 een lage ligging gehad. In toponiemen is het woord zelfzaam; onder Oosterhout vinden we slechts één andere naam met kelder: Katjeskelder met onduidelijke betekenis.

Een Drijfop is waarschijnlijk identiek met een aanwas. Rond 1700 horen we van een terrein "den drijffop".

Namen die men turfwinning te maken hebben zijn:

den brant, 15e eeuw

de moersyde vanden gruenendyck, 1584

de putte, 1480

de schellinck, 1480

Moerzicht (volksmond).

Brand geeft plaatsen aan waar men zijn huisbrand ofwel kortweg zijn brand kon halen, een turfveld dus. Als men moer gestoken had ontstond een laagte die meestal vol met water liep: de put. Soms ging men ook in deze put nog turf winnen; dat werd het turf slaan genoemd, in tegenstelling tot de gewone werkwijze, die turf delven heette.

Een schel of een zandschel was een plek in een turfgebied, waar een donk bijna door de moerlaag heen kwam. Op die plek zat de turf dus niet zo dik en dat was nadelig voor de eigenaar, want turf bracht veld geld op.

Bij Moerzicht zou tot ongeveer 1920 turf gestoken zijn.

Verwijzingen

Bergh, L.van den: Oorkondenboek van Holland en Zeeland, deel I en II;

Camps, Dr H.P.H.: Oorkondenboek van Noord-Brabant, tot 1312, deel I-1, 2 "s Gravenhage [1979]

Cerutti, Mr F.F.X.: Middeleeuwse rechtsbronnen van stad en heerlijkheid, Breda, deel I (1956), deel II (1972)

- Drossaers, Dr S.W.A.: Het archief van den Nassauschen Domeinraad, Eerste deel: het archief van den raad- en rekenkamer te Breda, tot 1582, I-V (1948)
- Erens, A: de oorkonden der abij van Tongerlo, deel I-V (1948-1958)
- Erens, A: oorkonden van het Norbertineesenklooster St.Catharinadal te Breda-Oosterhout (1928/9)
- Flou, Karel de: Toponymisch woordenboek van West-Vlaanderen, Vlaamsch Artesië, het land van den Hoek, de graafschappen Guines en Boulogne en een gedeelte van het graafschap Ponthieu, 16 delen;
- Goor, Thomas Ernst van: Beschrijving der stad en Lande van Breda (1744)
Facsimilé herdruk
- Gysseling, Maurits: Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg en West-Duitsland, vóór 1226. Deel I en II (1960)
- Juten, G.C.A.: Cartularium van het Begijnhof te Breda, z.j., z.d.
- Koch, A.F.C.: Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299, deel I (tot 1222) (1970)
- Sanders, Drs J.J.M.: Het Karthuizerklooster "Het Hollandse Huis", deel I (1984)
- Verdam, Dr. J.: Middelnederlandsch handwoordenboek.

Literatuur over veldnamen kan men vinden bij:

- Moerman, H.J.: Nederlandse plaatsnamen (1956)
- Schönfeld, M.: Veldnamen in Nederland (1950)
- Schönfeld, M.: Nederlandse waternamen (1956)

Speciaal voor de Baronie:

- Buiks, Chr.: Veldnamen in de voormalige gemeente Ginneken en Bavel, deel I (1983.. deel 24 (1988). Uitegegeven door de Heemkundekring "Paulus van Daesdonck" te Ulvenhout.
- Buiks, Chr. En José Buiks-Hendrickx: Veldnamen in Rijsbergen, deel 1,2 ,3 (verschenen) 4,5,6 (in bewerking). Uitgegeven door Drukkerij van Steenoven te Rijsbergen.

Scaften tijdens de oogst .

Silhouet van een linde. De linde kwam in het wild voor tot het begin van onze jaartelling. Daarna nog slechts bij mensen gekweekt, o.a. om voor de boerderij te zetten. Linden kunnen meer dan 1000 jaar oud worden .

Gaspeldoorn, *Ulex europaeus*, eertijds genoemd Fors.
Uit: Heemparkwandelingen in Amstelveen, Uitgave gemeentebestuur Amstelveen (1970).

Tarwe, haver, rogge en gerst werden hier alle vier verbouwd. Het meest de rogge, dan de haver en het minst de tarwe.

Zeearenden kwamen vroeger wel in de omgeving van Oosterhout met al zijn water voor. In de 16^e eeuw werden er wel geschoten, omdat ze de jonge zwanen van de kastelein van Oosterhout vingen.

De zachte en de ruwe berk. Beide komen in Nederland voor, de eerstgenoemde vooral in moerassen, de laatstgenoemde vooral op de hoge zandgrond.

Foto van een houtwal

Kraanvogels zijn tegenwoordig alleen nog op doortrek te zien. Vroeger broedden ze waarschijnlijk in het Kraanschot.

Korhoenders zijn geboden aan kleinschalig landschap: akkertjes, heidevelden met verschillen in de lengte van de heidestruiken. Tegenwoordig is het dier vrijwel verdwenen uit Nederland, maar vroeger bv in de 19^e eeuw, was het algemeen. Uit: Natura, maandblad van de KNNV.

Een vlagzeissie om vlaggen te hakken.

Turfbiel En turfschop.

Boerderijen in Oosteind.

*“Hoe genoeglijk rolt het leven
des gerusten Landmans heen
die zijn zaligh lot, hoe klein
voor geen koningskroon zou geven”.*

Hubert Kornelisz. Poot (1689-1733)

Toen hij in 1973 op werkbezoek was in Oosteind verklaarde de toenmalige directeur van het Openluchtmuseum Bokrijk in België dat hij zelden een dorp gezien had waar zoveel interessante boerderijen waren overgebleven.

En inderdaad, ondanks dat er sindsdien boerenhoeven zijn gesloopt of meer of minder deskundig zijn verbouwd, is er nog veel te bewonderen in Oosteind. Ons dorp kent maar liefst drie rijksmonumenten, waaronder de boerderij aan de Provincialeweg 89. Op een provinciale inventarisatielijst prijken maar liefst 75 Oosteindse monumenten, voor het overgrote deel boerderijen, helemaal passend in hun authentieke omgeving en in het landschap.

Als we de boerenbehuizingen van Oosteind bekijken valt al gauw de bonte verscheidenheid op. Oosteind was en is dan ook een echt grensgebied.

- Oosteind is ontstaan op de grens van land en water, van hoge zandgronden en lage kleigronden. In het Noorden ligt de Willemspolder met zijn lange Rijsdijk en zijn (gedempte) Groenendijkse Haven. Een bijna Hollands polderlandschap met kaarsrechte kavels en sloten.
In het zuiden zien we een kleinschalig zandgrondegebied met bossen op zandheuvelds en stuifduinen, boomgroepen en kronkelige zandweggetjes. En op de grens van deze twee totaal verschillende landschappen slingert de Provincialeweg (Uilendonckse Straat) langs de natuurlijke lijnen van het landschap.
- De oude grens tussen het Hertogdom Brabant en het Graafschap Holland liep in de polder, daar waar nu de grens tussen Oosteind en Raamsdonk ligt. De Groenendijk was gedeeltelijk Hollands en dus protestant. De rest van Oosteind was Brabants, dus katholiek.
- Oosteind ligt nog net in de Baronie van Breda. Het midden van Brabant heeft wat zijn boerderijbouw betreft veel Kempische kenmerken.

De verschillende bouwstijlen van elk gebied zijn van invloed geweest op de boerderijbouw in Oosteind en laten daarom zo'n rijke schakering zien.

De meeste boerderijen behoren tot het "Vlaamse schuur" type. Dit type komt al in het begin van de 17de eeuw voor in het zuidelijke deel van de baronie van Breda. Door het gebruik van hout voor de wanden en stro, later riet, voor het hoge dak, ontstond er op een eenvoudige manier een zeer doelmatige opslagruimte. De meeste zwartgeteerde

schuren stonden dicht aan de straat. 't Vergemakelijkte de volgeladen karren de schuur binnen te rijden.

De hoge inrijdeuren, waarlangs de karren met de graanschoven binnengereden werden, zaten meestal aan de erfkant en hier golfde het rieten dak omhoog. De lage uitrijdeuren waren dan aan de straatkant.

Het woongedeelte en stalgedeelte vormden een eenheid, slechts gescheiden door een (brand)muur. Om 's zomers het felle zonlicht te temperen stonden er voor veel boerderijen geschoren leilinden. Ook bij alleenstaande boerderijen zien we boomsingels en boomgroepen.

Op die manier wordt de boerderij een eenheid met het landschap en wordt daarin een markant herkenningspunt.

Ook de langgevelboerderij vinden we veelvuldig in Oosteind. Evenals het Vlaams schuur type is het niet ontstaan uit een hallehuis (mens en dier leven in één ruimte), maar uit een aantal aanvankelijk vrijstaande gebouwen die voor het gemak aan elkaar zijn geregen en onder één doorlopend dak zijn geplaatst.

leem. Het dak bedekte men met stro, later met riet of pannen.

Wat de plaatsing van de boerderijen betreft zijn er een aantal mogelijkheden:

- Met de achterzijde naar de weg. Eeuwenlang zijn deze contreien geteisterd door bendes plunderende soldaten of georganiseerde dievenbendes, waar de overheid weinig vat op had.

Om deze bendes niet aan te trekken werd de boerderij zo onaantrekkelijk en armetierig mogelijk zonder toegangsdeur met de achterkant naar de weg gebouwd.

- Met de kopgevel naar de weg gebouwd. De Hollandse invloed komt hierin duidelijk tot uitdrukking. Men wilde graag de boerderij een wat deftige status geven. Soms zijn deze boerderijen ook op een terp gebouwd (Provincialeweg 111).

Voor de bouw van de boerderijen maakte men zoveel mogelijk gebruik van de materialen die in de onmiddellijke omgeving van Oosteind te vinden waren. Van leem bakte men in kleine veldovens zachte stenen, hout uit de bossen van Het Blik, de Heikant en de Duivetoren gebruikte men voor de kap en voor de gebinten van de schuur. Was hout schaars of duur, dan gebruikte men vlechtwerkwanden van wilgentakken bestreken met klei of

- Met de lange gevel naar de weg. Deze manier van bouwen vinden we ook in Midden- en Oost-Brabant. Een heel vriendelijke en open manier van bouwen. Maar daar hadden ze dan ook lang niet zoveel last van dieven en plundersaars.

In deze eeuw zien we een aantal nieuwe ontwikkelingen. Typisch voor Oosteind is dat een aantal voormalige leerlooierijen, brouwerijen en burgermanswoningen in gebruik werden genomen als boerderij.

Voor de oorlog en ook kort daarna verschijnen er steeds meer kop-hals-romp-boerderijen: een in drieën geleed bouwwerk, waarvan de romp wordt gevormd door schuur en stal, de kop door het woonhuis en de hals door een laag verbindingsstuk dat dienst doet als doorgang of bijkeuken.

Omdat er door oorlogsgeweld op Ter Horst en op de Heikant boerderijen afbrandden vinden we daar wederopbouwboerderijen.

Van vrij recente datum is de specialisering in het ruilverkavelingsgebied van De Willemspolder. Hier vinden we moderne, grootschalige bedrijven met open loopstallen en grote aantallen stuks vee. Goed geoutilleerd voor een bedrijfsvoering die bij deze tijd past.

Tekst: Christ Leijten

Geveltekens en Symbolen in Oosteind.

Oudere boerderijen in Oosteind hebben soms prachtig bewerkte gevelankers. Ze verfraaien de boerderij en vormen een stevige verbinding tussen de houten balken in het gebouw en de stenen buitenkant.

Aan de plaats van de ankers is dus ook goed de hoogte van de balklagen af te lezen.

De meeste ankers zijn eenvoudige rechte stukken ijzer, soms met een kruisje of een paar lijntjes erop. Daaraan herkende men de plaatselijke smid, die ze had gemaakt.

Ook komen meer decoratieve ankers voor met fraaie krullen of jaartallen. De betekenis van deze versieringen is vaak niet duidelijk, maar overal in ons land dragen daken en muren van boerderijen ze.

De levensboom is het symbool van het menselijk leven, van geboorte tot dood. We vinden ze in de bovenlichten van veel boerderijen.

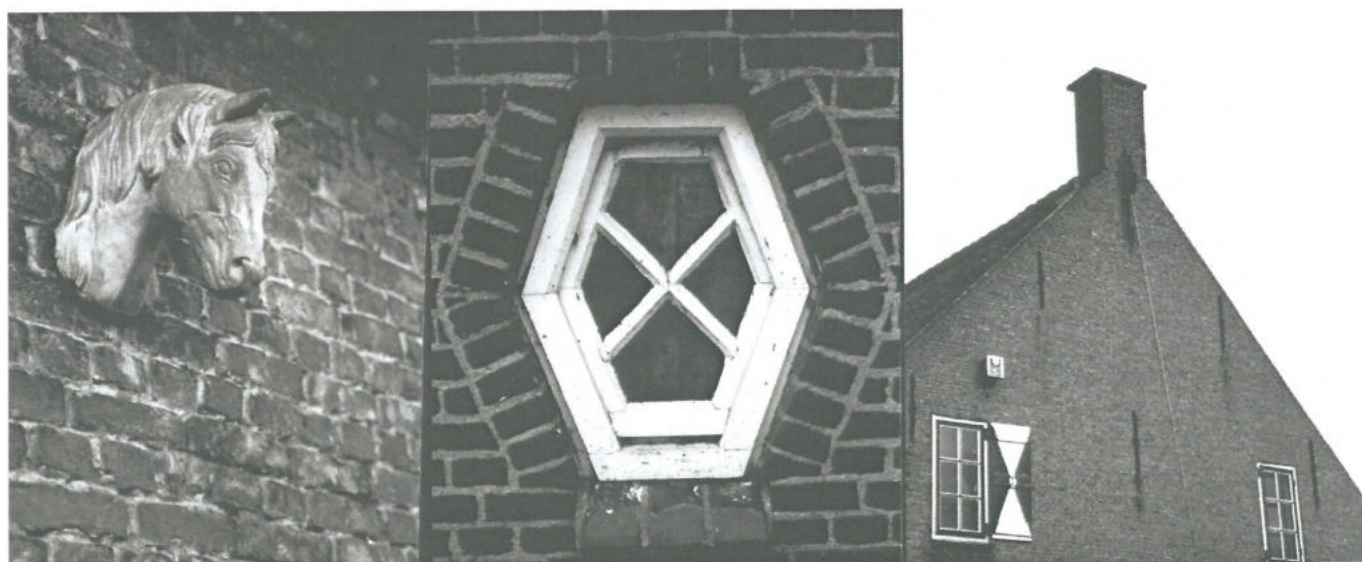
Ook in de versiering van oude huizen en hekwerken is nog veel terug te vinden van oude symbolen. Het zonnelymbol is het meest afgebeeld. Het zonnelymbol is van Germaanse oorsprong. De Germanen waren landbouwers en dus erg afhankelijk van de natuur en in het bijzonder van de zon. De zon wordt op vele manieren afgebeeld in ramen en hekwerken.

Ook de afbeeldingen van paardenkoppen zijn van Germaanse oorsprong. De Germanen hingen echte schedels op, afkomstig van geofferde paarden. Hieraan werd grote afwerende kracht toegekend. Men hoopte dat huis en hof door dit offer gespaard zou worden van ongeluk en ziekten.

Bij A. van Arendonk, Berkenstraat 2 vinden we in de van oorsprong Vlaamse schuur een raamwerk in de vorm van een afgekorte ruit. De ruit is een vruchtbaarheidsymbol. Men hoopte dat de schuur een grote oogst zou herbergen. De spijlen in het binnenwerk zijn weer een zonnelymbol.

In een aantal boerderijen vinden we in de achtergevel ronde openingen. Ze worden maangaten genoemd. Ze dienden voor beluchting van de hooizolder. Omdat ook vogels er dankbaar gebruik van maakten, worden ze ook wel uilengaten genoemd.

Boerderijen.

Over de historie van enkele bewoners van Oosteind en hun boerderijen

Het is meestal een document of oorkonde met een jaartal uit een ver verleden om de datum te weten waarop een dorp of stad voor het eerst wordt vermeld.

Voor Oosteind is dit een overdracht van "12 bunder weiland te Ulendonk op de plaats Haenlare onder Oosterhout.

Gegeven in het jaar des Heren 1308, op de maandag na het feest van de heilige apostel Bartholomeus. "

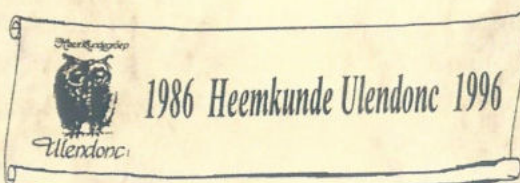
Een en ander blijkt uit de originele akte, waarvan de tekst luidt als volgt:

Wij, Walter genaamd van Hosenhout, Henricus zoon van Rulinus en Wilhelmus genaamd Sluse, schepenen in Breda, aan allen die deze brief zullen zien en ervan horen wensen wij heil toe, met kennisgeving van de waarheid. Moge bekend zijn aan onze tijdgenoten en geweten zijn door het nageslacht, dat in onze tegenwoordigheid, Stephanus genaamd van Walewijn, erkend heeft, in naam van de Heer Abt en de gemeenschap van het klooster van Tongerlo, van de Praemonstratenser Orde, gelegen in het bisdom Kamerrijk, van Mathyas genaamd van Hapert, te hebben ontvangen 12 bunder graasweiland ofstewel opnieuw geploegd akkerland dat een jaar braak heeft gelegen, gelegen in Ulendonc op een plaats genaamd Haenlare en dit voor vijf pond en een half zwarte Tournoise, of de waarde van genoemde betaling, als jaarlijkse cijns, ieder jaar op het feest van de apostel Andreas te betalen en te Alphen in de hofstee van Nieuwelend te brengen of in bewaring te geven, en opdat de voormelde kloosterlingen de genoemde jaarlijkse cijns niet zouden moeten missen heeft de voornoemde Stephanus zich ertoe verplicht om zich garant te stellen met het zesde deel van zijn goederen gelegen in Ulendonc, gelegen tussen het eigendom van Nicolaas genoemd Pame aan de ene kant en het eigendom van Machteld dochter van Willem genoemd Gansewaels aan de andere kant, met de toegevoegde voorwaarde, dat indien Stephanus of zijn opvolgers de genoemde cijns op de gestelde tijd niet zou of zouden betalen, de voormelde religieuzen of hun zaakgelastigde de hand kunnen of kan leggen op de voormelde goederen en er het vruchtgebruik van genieten (hebben) volgens de gewoonte tot nu toe goedgekeurd in dit land.

Ter getuigenis hiervan dragen wij op ons zegel aan deze brief te hechten.

Gegeven in het jaar des heren 1308, op maandag na het feest van de heilige apostel Bartholomeus.

A. Origineel AAT (Archief Abdij Tongerlo) Charter no. 316

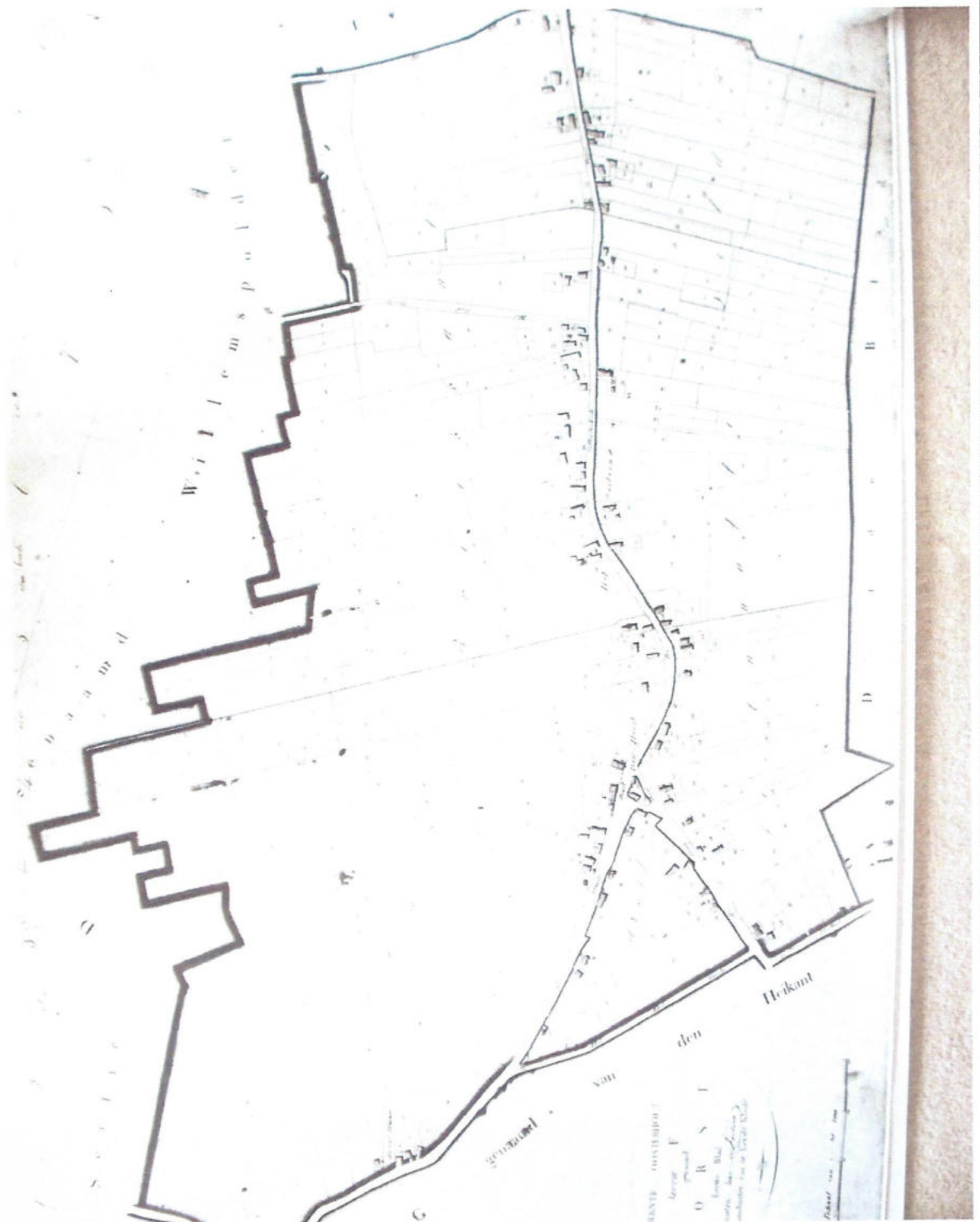

Er werd toen dus al geboerd in het Oosteind. In de middeleeuwen was het heel gebruikelijk om stukken te dateren naar kerkelijke gedenkdagen. Daarvoor waren de namen van de zondagen of andere kerkelijke feesten erg geschikt, evenals de heiligendagen.

De vervalldag van renten, cijnsen en andere financiële verplichtingen was in Brabant vaak

'Bamis' dat is het feest van St. Bavo op 1 oktober. Ook de feestdag van de H. Martinus (St. Maarten) op 11 november was een veel gebruikte datum voor het vervullen van met name financiële verplichtingen. (Ik kan me nog herinneren dat de dames die de

boerderij aan mijn buurman verhuurden er op stonden dat de huurpenningen op deze datum contant werden voldaan. Hadden ze weer een avond wat "buurt".) De kopie van bovengenoemde akte is voor mij de reden om te trachten van enkele boerderijen de geschiedenis van gebouwen en hun bewoners uit de vergetelheid te halen. Het moesten zeker oude boerderijen zijn. Voor mijn selectie heb ik gebruik gemaakt van de eerste landsdekkende kaart van Nederland uit 1832. Deze kaart is opgebouwd uit meer dan 17000 losse kaarten zogehete minuutplans en verzamelplans. Interessant daarbij is dat er destijds per perceel informatie is vastgelegd over de

eigenaar, oppervlakte, waarde en gebruik. Deze informatie is te vinden in de „oorspronkelijke aanwijzende tafels,, (oat,s) die direct gekoppeld zijn aan de minuutplans waar ze bij horen. De oorsprong is in 1811. Op bevel van Koning Lodewijk Napoleon, de broer van Napoleon Bonaparte werd aangevangen met het tekenen van kadasterkaarten. Doel was het invoeren van een landelijk grondbelasting systeem (de tegenwoordige onroerend- goedbelasting). In 1832 was heel Nederland in kaart gebracht en is het belastingsysteem in werking getreden. Dit belasting systeem vormt de basis van ons huidige kadaster en staat daarom bekend als de KADESTRALE kaart van Nederland. Er zijn twee soorten kaarten nl.:

Minuutplans en Verzamelplans.

Ik heb gebruik gemaakt van Minuutplanskaarten en de bijbehorende oat,s. Deze zijn zowel op internet als bij het Regionaal Archief te Tilburg in te zien.

Provincialeweg – Groenendijk.

Als eerste boerderij die zeker vermeld moet worden vind ik, is de boerderij hoek Provincialeweg – Groenendijk.

De vermelde locatie is: Sectie E 2de blad gebied „Hooge Akkers.

met als perceelno.	329 Bouwland	groot	1 ha. 3 are 0 ca.
	330 Moestuin	groot	9 are 5 ca
	331 Huis en erf	groot	10 are 40ca
	waarvan bebouwd 270 mtr2.		

Wijk <i>739</i>		Straat						No. van		het Huis <i>27</i>	
Gehucht		Steeg									
Buurtschap		Gracht, enz.									
Volgsnummer.	NAAM.	VOORNAMEN.	Dagteekening en jaer der geboorte.	GEBORTEPLAATS (met aanwijzing der provincie voor inboorlingen, of van het land voor vreemdelingen.)	BURGERLIJKE STAAT. O) Ongehuwd. H) Gehuwd. W) Weduwen staat.	GODSDIENST. (Iedere sekte bepaald op te geven.)	BEROEP OF MIDDELEN VAN BETAAL. (Iedere soort bepaald aan te duiden.)	DAGTEKENING		der vestiging in de gemeente.	van het overlijden.
1	Noort	Maria van den	1749	Westerbuit	W	Stoomschiff	Winghuister				31-Nov-1832
2	Weterings	Johanna Maria	1814	id	C	id	geen				
3	"	Helena	1820	id	id	id	id				
4	"	Johanna	1822	id	id	id	id				
5	"	Johanna	1825	id	id	id	Stuiterend				<i>24-11-1879</i>

De eigenaar is Jan Willem Weterings beroep bouwman.

Jan Willem Weterings is geboren in Dongen op 23 Sept. 1777 en trouwt op 25 Nov. 1810 met Maria Adriana van den Noort geb.op 8 Aug. 1781. Uit dit huwelijk:

- 1 Wilhelmina Weterings, geb.op 3 maart 1813
- 2 Johanna Maria Weterings geb. op 14 okt. 1814, overleden te Waspik op 6 sept. 1898, 83 jaar oud. Zij is getrouwd op 3 jan.1861 op 46 jarige leeftijd met Constantinus Snellen (50 jaar oud) geboren te Waspik.
- 3 Cornelis Weterings , geboren op 22 okt 1816 en overl.11 jan.1861 Hij was gehuwd met Antonia Hessels .
- 4 Adriana Weterings geboren op 23 nov. 1819 overl. 5 april 1820
- 5 Adriana Weterings geboren op 27 febr. 1821 overl. op 19 nov. 1891, 70 jaar oud. Zij was gehuwd met Paulus Roelen.
- 6 Helena Weterings , geboren op 18 sept. 1822, overl. op 19 mrt. 1881 oud 58 jaar.
- 7 Johanna Weterings, geboren op 3 juni 1825 herbergierster, overleden in Oosterhout op 24 dec. 1859, 34 jaar oud.

Boerderij van de familie Den Boer, Groenendijk 2, en de tekening daarvan van Meester A. Minjon.

Alle kinderen zijn geboren in wijk A huis 27 (3) .
(afbeelding uit bevolkings register)

In 1861 wordt de nieuwe bewoner Adr. Corn van den Noort geb. 16 febr. 1805 gehuwd met Cornelia Floren geb. 8 aug. 1810 overl. in 1869 waarna het eigendom overgaat naar: Corn. van den Noort Adr.zn. herbergier getrouwd met Adriana Maria Gouverneur.

De mede eigenaren zijn: Adrianus Maria Martinus Joh. (Zn.) Elisabeth gehuwd met Jos. Sterk Johanna Maria en Anna Maria.

In 1919 is er verkoop door Corn. Sterk (koffiehuishouder en bakker) Eigenaar wordt Adr. Laurentius van Dongen (schipper).

Er volgt een deling en Joh. Petrus Sniijders een koopman uit Raamsdonk dorp wordt in 1928 eigenaar. In 1944 is er verkoop aan C. den Boer kolenhandelaar.

Provincialeweg 137

Ondanks dat de boerderij is gesloopt en er een compleet nieuw gebouw is verrezen wil ik aan het pand Provincialeweg 137 enige aandacht besteden.

Met nog enkele andere boerderijen behoorde het tot de oudste van Oosteind.

In Aug. 2000 is het Cor Huijben die er in zijn rubriek "OUD en NIEUW" aandacht aan besteedt middels 2 foto's en een beknopte toelichting.

De locatie is als volgt: Sectie F 1ste blad genaamd "Den Broekkant"

met als perc.no.	229 Bouwland	groot	1 ha. 52 are	30ca.
	230 Moestuin	groot	5 are	90ca.
	231 Huis en erf	groot	15 are	90ca.

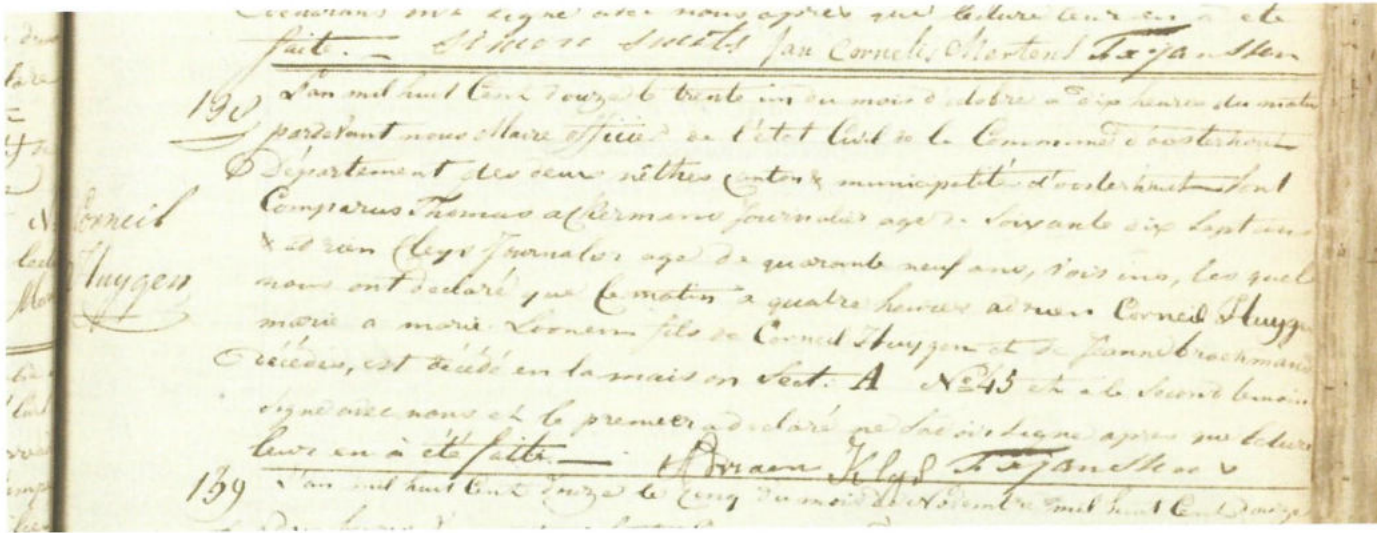

Foto uit 1980 van Prov.weg 137.
Toen bewoond door Jos Haagh.

In eigendom van Maria Loonen wed. van Adriaan Corn. Huigen welke op 31 oktober 1812 is overleden. Het eigendom gaat over op hun (enige?) dochter Pietronella geboren te Oosteind in 1794. Zij trouwt 20 Okt. 1822 op 28 jarige leeftijd met Antonie Damen (25 jaar oud) geboren te Hilvarenbeek in 1797. In deze boerderij worden hun volgende kinderen geboren:

1. Maria Damen geb. te Oosteind wijk A huis 45 op 24 Aug. 1823
2. Adriana Damen geb. te Oosteind 24 Okt. 1825
3. Adriaan Damen geb. te Oosteind 24 Febr. 1827
4. Adriana Damen geb. te Oosteind 12 April 1828
5. Pieter Damen geb. te Oosteind 27 Juli 1829

In 1835 wordt de boerderij verkocht aan Wouter Willem Knapen getrouwd met

Cornelia de Leeuw die toen al weduwe was van Johannes van Alphen.

Op 15 Jan. 1851 overlijdt Wouter Willen op 64 jarige leeftijd. Cornelia overlijdt op 13 Juli 1856 82 jaar oud.

Vrucht gebruiker wordt Arnoldus van Alphen.
In 1877 gaat het eigendom naar Johanna van Alphen huisvrouw van Pieter Heerkens.
In 1885 volgt er weerom een verkoop. Er zijn nog enkele opeen volgende eigenaren.

Het feit dat ik naast deze boerderij heb gewoond gaf mij de gelegenheid van diverse bouwelementen foto's te maken. Zie foto's

Provincialeweg 53

Om een voorstelling te krijgen van een oude boerderij heb ik gekozen voor pand Provincialeweg 53 voor de redelijk "originele" staat waarin deze boerderij nog verkeert. Op de minuutkaart aangegeven als :
Sectie F 1ste blad genaamd "Den Broekkant"

de nummers	75	Moestuin	groot	13 are	30 ca.
	76	Huis en erf	groot	7 are	40 ca.
	77	Weiland	groot	18 are	90 ca.
	78	Bouwland	groot	85 are	20 ca.

Gemeent Buurtschap		Weg Gracht, enz.		No. van			het Huis	
Volgsnummer.	NAAM.	VOORNAMEN.	Dagteekening en jaar der geboorte.	GEBOORTEPLAATS (met aanwijzing der provincie voor inboorlingen, of van het land voor vreemdelingen.)	BURGERSLIJKE STAAT. O) Ongehuwd. II) Gehuwd. W) Weduwe staaf.	SONDIENST. (Iedere ichte bepaald op te geven.)	BEHOEF OF MIDDELEN VAN BESTAAN. — (Iedere soort bepaald aan te duiden.)	der vestiging in de gemeente.
1	Adriaanse	Cornelia	1790	Dongen	W	Roomsch. G.	Geen	
2	Verdaas	Pieter	1817	rotterdam	O	—	Boorman	
3	"	Johannes	1823	—	—	—	—	
4	"	Adriaan	1825	—	—	—	—	
5	"	Cornelis	1829	—	—	—	—	
6	"	Maria	1819	—	—	—	geen	
7	"	Johanna	1830	—	—	—	—	
8	"	Elisabeth	1834	—	—	—	—	

In 1832 aangeduid als wijk A. huis 80 dat werd bewoond door Daniël Jacob Verdaas met zijne vrouw Cornelia Adriaan Antonisse .Na het overlijden van Daniël Verdaas op 18

April 1842 gaat het eigendom over op zijn vrouw Cornelia. Deze blijft met haar kinderen op de boerderij wonen. (zie uittreksel van bev.reg.).

Later volgt verkoop aan Johannes Verdaas zijn broer Cornelis wordt mede eigenaar. In 1860 wordt het huisnummer veranderd in 102.

In 1896 volgt een scheiding en wordt Cornelis eigenaar. In 1912 wordt er verkocht aan Albert Louis van Dongen leerlooier uit Dongen.

Deze verkoopt spoedig daarna

aan Petrus in 't Groen Jac. zn.

Buurtschap		Gracht, enz.		No. van		het Huis 60			
Volgsnummer.	NAAM.	VOORNAMEN.	Dagtekening en jaar der geboorte.	GEBORTELAATS (met aandwijzing der provincie voor inboorlin- gen, of van het land voor vreemdelingen.)	BURGELIJK STAAT. O) Ongehuwd. B) Gehuwd. W) Weduwen staat.	GODEDIENST. (iedere secte bepaald op te geven.)	SERIEF OF BIJZONDER VAN BETAAL. (iedere soort bepaald aan te duiden.)	DAGTEKENING	
								der vestiging in de gemeente.	van het overlijden.
1	Heubens	Johannes	1806	Overstentent	16	Rommelfals	Boermer		
2	Heerkens	Johanna	1810	id	id	id	geen		
3	Heubens	Anna	1846	id	6	id	id		
4	"	Cornelia	1848	id	id	id	id		
5	"	Helena	1849	id	id	id	kleinstreuk		
6	"	Cornelis	15 okt 1800	id	id	id	geen		
7	"	Petronella	20 feb 1855	id	id	id	id		

Prov. weg 110, boerderij van C. Huyben.
Iets verder nog zichtbaar het huisje
van kleermaker V.d. Ouweland.

Provincialeweg 110

Ook de boerderij aan de Provincialeweg 110 wil ik niet onvermeld laten. Deze boerderij is in 1982 geheel gesloopt en in 1983 herbouwd, waarbij zoveel als mogelijk de status als oude boerderij behouden bleef.

Van de boerderijen van welke ik de eigenaren vanaf ca. 1832 heb onderzocht is er nog niet een boerderij, waarvan ik ook maar enig vermoeden heb dat er van erven in de familie sprake is. Echter wel bij deze boerderij zij het nog met enige twijfel. Al zal ik de huidige eigenaar er nog wel van moeten overtuigen.

Op de minuutkaart aangegeven als:

Sectie F 1ste blad genaamd "De Onnuttevelden"

de nummers 303

304

305

Dus volgens de gegevens van de OAT is in 1832 de eigenaar(esse) Wed. Pieter Riemslag. In 1843 worden als eigenaren genoemd Heerkens, Johanna, Wouter, Helena en Hendrika. Om het wat duidelijk te maken volgt hier de stamreeks.

I Adriaan Heerkens. Hij was gehuwd met Cornelia Knapen.

Uit dit huwelijk:

- Pieter Heerkens geboren in 1802, overleden op 1 dec 1884 oud 82 jaren

Hij was gehuwd met Johanna van Alphen.

- Johanna Heerkens, volgt onder II
- Hendrica Heerkens, Geboren te Oosteind huis 60 op 7 Nov.1816.
Zij is getrouwd op 15 Mei 1851 , met Gerardus Martens
- Cornelia Heerkens, geboren 15 Juli 1819 gehuwd met Corn.van Loon
- Wilhelmina Heerkens, geboren op 19 Aug.1822

II Johanna Heerkens, dochter van I, geboren te Oosterhout in 1811 overleden aldaar op 12 juni 1886 Zij is getrouwd op 29 Jan. 1846 met Johannes Huijben geboren te Oosterhout in 1807

(gesloopt) Provincialeweg 110
op paard: J.Huijben

- :
1. Anna Huijben 1846
 2. Cornelia Huijben 1848
 3. Cornelis Huijben 1850.
Alle in wijk A huis 60 geboren
 4. Pietronella Huijben geboren in wijk A huis 79.
Zij trouwt in 1885 met Cornelis Sprangers.
In 1888 verkoop aan Joh. Huijben voor $\frac{1}{2}$; Anna $\frac{1}{8}$;
Corn. $\frac{1}{4}$; en Pietronella voor $\frac{1}{8}$.

*Het vervolg van de historie is te lezen in het boekje
Het jaar van de Boerderij
Uitgave van Heemkundegroep Ulendonk Oosteind 2003.*

Tekst: L.Louwet.